

Csarkó Imre

Harcterek naplói

A 19. század közepétől a 20. század közepéig eltelt évszázadban több háború is sújtotta Európát. Magenta, Solferino, Königsgratz, majd pedig Galícia, Doberdó-fennsík, Isonzó és a Don-kanyar mind olyan véráztatta helyszínek, ahol magyar katonák harcoltak és adták életüket. Az I. és II. világháború történetei és emlékei elevenebben élnek a mai társadalmunkban, de nem szabad elfeledkeznünk a nemzetállamok létrejöttének korában (19. század második fele) vívott csatákról sem.

Őseink önfeláldozása, hazaszeretete, kötelességtudata és kitartása előtt tisztelgünk a következő oldalakon, ahol kéziratos naplókat teszünk közzé, melyek három harctéren íródtak. A leírásokból képet alkothatunk a háborúkról, belső nézőpontból, ahogy azt az „egyszerű” katona látta. A naplókban is rögzített események történelemmé váltak, a hazatérő katonák elbeszéléseiből pedig mesék és legendák szövődtek.

A szövegek közlésénél Sipos Péter ajánlásait¹ vettük figyelembe: a mai helyesírás szabályait követtük az átírásnál, a hiányzó központosítást pótoltuk, de igyekeztünk megőrizni a szöveg eredeti hangulatát. Az idegen szavak, a családnevek és a földrajzi nevek esetében megtartottuk a betűhív formát.

Az itt közölt szárd–francia–osztrák és az I. világháborús napló a Bihari Múzeum történeti gyűjteményében találhatóak meg, míg a harmadik naplóra Zsiga Sándor magángyűjteményében bukkantunk.²

Első harctér

A szárd–francia–osztrák háború (1859)

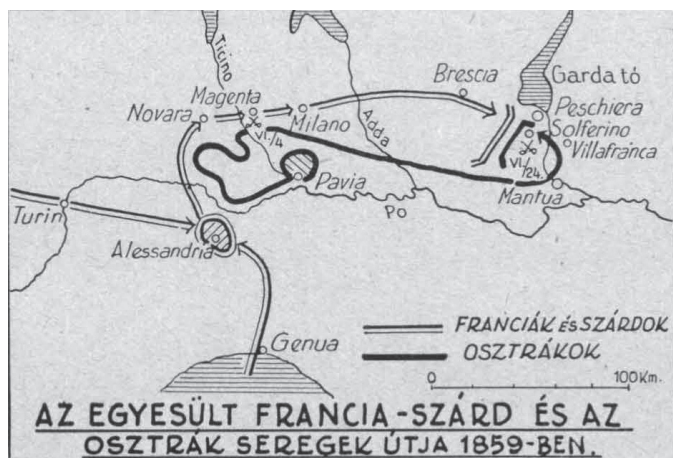
A szárd–francia–osztrák háború a „nagyhatalmi játszmák,” a nemzetállamok megteremtésének és az olasz egység létrejöttének fontos állomása volt, valamint az olasz egységért vívott harcok fontos eseménysora. Magyarországon ekkor még az 1848/49-es forradalom és szabadságharc megtorlása volt a bécsi politika fő célja, így sok ezer magyar katonát vittek el a háborúba, melynek főként a Birodalom nyugati felére volt hatása. A Bihari Múzeum történeti gyűjteményében megtalálható kéziratos naplóban³ egy magyar katona⁴ örökítette meg emlékeit az 1859-es eseményekről.

¹ Sipos: 2000.

² Ezúton is köszönetet mondunk a tulajdonosnak a dokumentum rendelkezésünkre bocsátásáért.

³ Általános Történeti Dokumentumok tára. Leltári szám: BM IV.2017.1.1.1. A kézirat múzeumba kerülésének körülményeiről sajnos nincsenek adataink.

⁴ A szerző pontos kiléte nem ismert.

I. kép⁵

Az olasz nacionalizmus erői felett Ausztria hazánkéhoz hasonló elnyomó abszolutista uralmat tartott fenn, amelyet a belső forradalmak és a Szárd Királyság, s benne Cavour (a Szárd-Piemonti Királyság miniszterelnöke) személye erőteljesen fenyegetett. Ausztria 1859-re teljesen elszigetelődik. A krími háború (1853–1856) miatt Oroszország idegenedik el tőle,⁶ a német egység ügye miatt Poroszország is rejtett ellenséggé válik, majd amikor Szardíniának sikerül maga mellé állítania III. Napóleont, a külpolitikai elszigeteltség teljessé vált.⁷ Ekkor Szardínia a cselekvés mezejére lépett, az addig csak lappangó irredenta mozgalmak helyett nyíltan fegyverkezni és tüntetni kezdett Ausztria ellen. Ezeket az eseményeket a bécsi kormány nem nézhette tétlenül, így 1859. április 29-én ultimátumot intézett a szárd kormányhoz a fegyverkezés megszüntetéseért. A válaszdadás határidejét április 26-ra tűzték ki, azonban az angol kormánynak sikerült elérnie Bécsnél, hogy két nappal elhalassza ezt a határidőt. Ez óriási hiba volt, hiszen a meghosszabbított határidő miatt a franciák csapataikat a hadszíntérre szállíthatták, így az osztrák–magyar 2. hadseregnek az egyesült és túlerővel rendelkező szárd–francia seregekkel (kb. 240 000 fő) kellett megküzdenie, akiknek személyesen III. Napóleon császár lett a főparancsnoka. A harcot megkezdő 2. hadsereg (kb. 150 000 fő) parancsnoka marosnémeti gróf Gyulai Ferenc tábornagy volt,

⁵ Szurmay: 1939. 126.

⁶ 1849-ben a magyar szabadságharc leveréséhez nyújtott segítség miatt az osztrákok a cári Oroszország lekötelezettjévé váltak, azonban a krími válságban hatalmi érdekeik miatt semleges álláspontra helyezkedtek, kiváltva ezzel II. Miklós cár haragját.

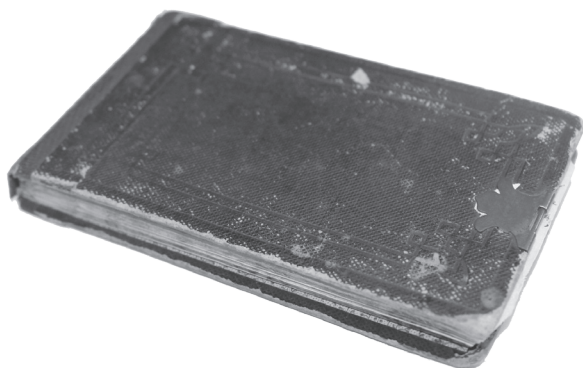
⁷ Hóman–Szekfű: 1936. 456.

aki június 4-én Magentánál vereséget szenvedett. A kudarc miatt Gyulai Ferencet leváltották, a fővezérséget Ferenc József vette át. Júniusban az osztrák–magyar haderőt kiegészítették, majd előrenyomulás közben a két haderő Solferino mellett találkozott ismét.⁸ A francia–szárd ezredek már a hajnali szürkület előtt teljes harcászaltságban voltak, az osztrák–magyar csapatok azonban csak délelőtt 10 órakor tudtak harchoz fejlődni, ami azt eredményezte, hogy csak fokozatosan léptek be a csatába, így az előrenyomuló ellenség kíméletlenül felmorzsolta őket.⁹ 1859. június 24-én a csata reggeltől estig tartott, és Ausztria teljes vereségével végződött. Július 11-én fegyverszünetet kötöttek, amely alapját képezte a novemberi zürichi békének.

A csata helyszínén kápolnát, benne osszáriumot emeltek, amely az elesett, közel 40 000 katonának állít emléket. A csatában a hivatalos veszteséglisták szerint a Birodalom 21 737, a franciák 12 720, a piemontiak pedig 5521 ezer főt vesztek.¹⁰ Solferinót tekinthetjük a modern, tömegeket lemészároló és mindent felőrlő háborúk bevezetőjeként, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt megalapítása is az ebben a háborúban tapasztalt borzalmakhoz köthető.

A közölt napló fémcsattal zárható, fekete bőr kötésű, megkímélt állapotú, kis alakú notesz.¹¹ 60 lapból áll, amelyek közül 46 lap mindkét oldalán, 14 lap egyik oldalán sincs feljegyzés. Az íráskép szép, rendezett, a szöveg végig fekete tintával írt, vékonyan fogó tollhegygel.

A könnyebb olvashatóság végett a szövegben a dátum- és a helyszín-megjelölést kiemeltük.

2. kép. A napló kívülről

⁸ Pilch: é. n. 342–346. alapján

⁹ Bencze: 2001. 195.

¹⁰ Bencze: i. m. 220.

¹¹ Méretei: A napló csukott állapotban 11,5 cm*7 cm, nyitott állapotban 23*7 cm méretű

1849. március 26-án Bródon feleskettek és besoroztak a császári királyi hadseregbe, s útnak indítottam olasz hon fellé. Veronába beosztottak a Gróf Gyulai Ferenc nevét viselő 33 számú gyalogezredhez.¹² **1849. június 13-án** ezredemhez Florencbe jöttem, s e naptól fogva **1857. május 12-ig** folytonosan olasz honba ezredemnél voltam. **1857. május 12-én** mint 8 évet kiszolgált katona hazabocsátattam. **1857. június 28-án** Kolozsvárra érkeztem. **1857. augusztus 20-án** kézbesítették Reserv. Zettel-emet.¹³ **1859. május 16-án**¹⁴ megtudtam azon szomorú hírt, hogy minden szabadságos, és minden reselvás¹⁵ katonának be kell rukkolni saját ezredéhez.

1859. május 23-án a berukkolásra engem is felszólítottak, s így még ez nap délután 3 óraker jelentettem magamat a főherceg Károly Ferdinánd Werbezirks Commando irodájába.

1859. május 25-én búcsút vettem ösmerösimtől, rokonimtól, s barátimtól.

1859. május 26., csütörtök, Torda. Őrnök¹⁶ Asztalos Ferencsel szekéren Tordára jöttem. Ösmerőseim közül kereskedő Gáll János, Salai István, s Varga Dániel urak a város végéig, testvéröcsém és Dragán János pedig Tordáig kísérték el. Tordán kereskedő Zachariás Ferenc úrhoz szálltunk be, ki is a legjobb szível fogadott. Délután 4 óraker öcsém és Dragán visszatértek szekéren Kolozsvárra, s így tőlük is búcsút vettem. Szép idő volt.

Május 27., péntek, Felvinc. Reggeli 9 óraker Asztalossal együtt már Felvincen voltam a transzportszekéren. Szállásom jó és tiszta volt. Délután Asztalossal egy sétát tettünk a Marosújvárra vezető úton. Jó idő.

Május 28., szombat, Nagyenyed. Szállásom Asztalossal együtt egy úri háznál,¹⁷ de büdös lyukba volt. Fekete Gergelyt a Református Tanodába felkerestük, s vele időztünk.

Május 29., virágvasárnap, Tövis. Reggel 7 órára Asztalossal és Tordaival már Tövisen voltam. Szállás egy oláhnál meglehető. Tordai verébfogással töltötte az időt. Az oláh lányok nyakjaikba talárokat s húszasokat hordanak. Nagy hévség.

¹² gróf Gyulai Ferencet, 1845-ben az uralkodó, V. Ferdinánd nevezte ki a 33. gyalogezred tulajdonosává

¹³ Reserv. Zettel (Reservist Zettel): tartalékos katonai szolgálat igazolás

¹⁴ A fentebb említett határidő lejártát követően kezdtek el mozgósítani szerte a Birodalomban, melynek eredményeképpen a napló írója is elindult ezredéhez, a 33-as Aradi ezredhez, majd azzal tovább a front felé.

¹⁵ reselvás: tartalékos

¹⁶ A korszak katonaságában használt rang

¹⁷ A korszakban a katonák beszállásolásáról a polgári lakosságnak kellett gondoskodni

Május 30., hétfő, Fejérvár. Transzportunk a Festungs Commandans¹⁸ által megvizsgáltatott. Azután Asztalos, Tordai, Szabó József s én a város végére egy piszkos oláhhoz elszállásoltattunk. A délutáni időt egy várba töltöttük el egy nagyon unalmas és fárasztó állingálással. Nagy hévség.

1859. május 31., kedd, Fejérvár. Egész napot a várban lévő állingálással töltöttük el. Transportunkat,¹⁹ mely június 1-jén indulandó volt, összeállították. Délre Tordai báránypaprikást készített.

Június 1., szerda, Sibot. Reggel 4 órakor a Transport összeállott s mégis csak 9 órakor vizsgáltattunk meg a várparancsnok által. 9 óra után útnak indultunk. A Transporttal egy olasz is jött, aki egy hosszú rúdra kendőkből és sáljából lobogót készítve ment elől. Cigányzenészek kísérték Marosportusig.²⁰ Ott, hol a fejérvári út a szászsebesi úttal összszakad. Fejérvárról Szászváros felé menve az ország út mellett van egy kis ház, s ez azon ház, melybe 1849. február 5. és 6-dika közti éjet átkínlódtam többedmagammal. Itt megvirradva február 6 reggel elfogtak.²¹

Szállásom Asztalossal együtt egy piszkos oláhnál volt, onnan másfél órai pihenés után Asztalossal együtt gyalog Szászváros felé indultam. 3 fertály órai gyaloglás után egy szekeret kaptunk, s így estélig órára Szászvárosra érkeztünk. Én testvéremhez mentem.

Június 2., áldozócsütörtök, Szászváros. Egész nap testvéremnél voltam. Nagy hévség.

Június 3., péntek, Déva. Gábor neje és nővérem kíséretében reggel 8:30 órakor már Déván voltam. A Piski-hídon amikor keresztülmentünk, 8 óra volt. Asztalos előbb érkezén ide, jó szállást készített. Délután 13:30 órakor Gábortól, nejétől és nővéremtől elváltam. Estefelén hallám meg azon lesújtoló hírt, hogy az ezredhez kell menni.

Június 4., szombat, Lapusnyák (Dobra mellett) reggeli 4 órától 8:40 értünk ide. Reggel eső esett és hűvös idő volt. Szállás tiszta, egy oláh nemesnél. Délután fellegszakadás volt.

Június 5., vasárnap, Kossoba. Reggeli 4 órától 10:30 órára érkeztünk ide. Egész utunk alatt eső vert, s így egészen átáztunk. Szállás rossz. Vizes ruháinkat a kürtőbe kellett kiszárítani. Az oláh lányok e vidéken derektól bokáig erő tarka legyezőt hordanak.

Június 6., hétfő. Facséten alul egy oláh faluba. Szállás nagyon rossz, a szoba tele férgekkel, rossz levegővel. 4 és fél órai utazással érkeztünk e sáros faluba.

¹⁸ erődparancsnokság

¹⁹ transport: elszállítandó/menetnek induló katonák csoportja

²⁰ Gyulafehérvárhoz tartozó telep Alsó-Fehér vármegyében

²¹ Úgy tűnik, a napló írója részt vett az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban.

Június 7. kedd, Bozsúr. Reggel 4 órakor útnak indultunk, de még az országútra kijöttünk, nagyon rossz utunk volt. 7 órára már Bozsurban voltunk. Ma szép erdős helyeken utaztunk. Szállás meglehetősen, étel piszkos, pedig Tordai is segített főzni. Az itt lévő postai hivatalnak még azt se tudta, hol és merre van Kolozsvár. Délután Asztalos, Kovács és én egy vendéglőben voltunk borozni.

Június 8., szerda, Lúgos. Reggel 5 órától 9 órára szép erdős helyeken értünk ide. Szállásunk egy fazekasnak piszokkal, mocsokkal, füsttel, bogarakkal és rekedt levegővel bőven ellátott szobájába. Ebédet már 10 órakor adtak, állott pedig az piszkos laskalevesből és savanyú, de bűdös káposztára rakott marhahúsból. Semmit se ettünk. A városba menve a toborzókat néztük, s késő este tértünk vissza a szállásunkra. Este annyira vittük a dolgot, hogy mi a gazda, a gazda pedig a mi szobánkba hált. Lúgost a Temes vize hasítja.

Június 9. Berincz. Szilhán és Lein kastélyon keresztül (ez utóbbinál veszi eredetét a Temes vizéből a Béga csatorna) reggeli 5 órától 8 órára értünk ide. E falu roppant nagy kiterjedésű, 300 ház van benne. Szállás középserű.

Június 10., péntek, Békás. Szálláson Asztalos, Tordai s én egy tiszta svábnál volt. Innen Asztalos elment ebéd után mindjárt Temesvárra, s így csak Tordaival maradtam. Egy inget s gatyát akartam mosatni, de darabjáért 10 új krajcárt kértek, így nem mosattam. Olcsó bor lévén itt (egy jó nagy fertályos butélia óbor 8 új krajcár) Kovács, Tordai s én nagyot ittunk az utca szegletén, mert azon háznál, hol árulták, tilos volt a borital. Itt másodszor vágtam le a szakállamat.

Június 11., szombat, Temesvár. Reggeli 10 órára értünk ide, s ez utunk alatt két óra hosszan az eső vert. Szállásom egy asztalosnál volt. Ebéd után tüstént a várba mentünk, csak késő este szabadultunk innen. Állingáltunk eleget. A várparancsnok megvizsgált. A toborzás a nők és férfiak részéről nagyba folyt itten.

Június 12., pünkösdvasárnap, Orczidorf.²² Szállásainkról jókor reggel várba gyűltünk össze. A transport útnak indult Asztalos, Tordai, én, s még néhányan csak 9 órakor indultunk el Temesvárról. A transportot elérve délután egy órára Orczidorfra jöttünk. Szállásom egy tiszta svábnál volt. A szászvárosi kalács, s a kolozsvári két utolsó pogácsa itt fogyott el.

²² Orczyfalva

Június 13., Ó-Arad. (pünkösdhétfő)

Vignán keresztül, mely jó nagy területű város, de épületei aprók, 11 órára Új-Aradra, valamivel később a Festung²³ Aradra, s úgy délután 1 órára Ó-Aradra jöttük. Délután 13:30-kor a zászlóalj irodába mentünk, s míg itt bennünket átvettek, késő este lett. Szálásom Joannovits Miklós cipésznél, Asztalossal együtt. Gödör utca 2. szám. Délután találkoztam Hadnagy úr Nausával, ki nagyon jól fogadott, Draskotzy Ede és Bethlennel is. Ma délután a zászlóalj-irodába tudtam meg, hogy ezredünk Bolognába fekszik. Kolozsvárról azon reménnyel távoztam, hogy mint 10 évet kiszolgált katona, Aradon a depónál fogok maradni, azonban itt azt állítják, hogy vagy az ezredhez fogunk menni olasz honba, vagy pedig beosztanak idegen ezredekhez. Mikor Aradra jöttem, az 5-ik zászlóalj már formába volt, s beszéltek, hogy e hó 20-án olasz honba utaznak az ezredhez.

Június 14., kedd, Arad.

Egész délelőtt a zászlóalj-iroda előtt állingáltunk, hol is találkoztam Raksányi Dénessel. Este 8 órakor cseresznye nagyságú jegek hullottak, s oly sűrűen, hogy pár perc alatt fehér lett a föld. Ma már azt állítják, hogy 20-án mi is elutazunk az 5. zászlóaljjal az ezredhez.

Június 15., szerda, Arad

Salla beszélé, hogy Szabó Ádámot látták volna tegnap egy transporttal itten keresztül-menni. Délután találkoztam Hadnagy Úr Baumgartnerrel, ki nagyon jól fogadott. Ma délután a velem jött transport közembereit beosztották az 5-ik zászlóaljhoz, mi altisztek pedig a depónál maradtunk, mint zugetheillok²⁴ a további rendeletig. Ma újból az hírlik, hogy minket idegen ezredekhez osztanak szét.

Június 16., csütörtök, Arad

Ma kaptam a legelső fűhreri fizetést,²⁵ mely ötnapi kenyérpénzzel együtt 1 forint 47,5 krajcár lett. Kevés eső.

Június 17., péntek, Arad

Egész délelőtt Raksányinál és Bethlennél voltam. Estefelé nagy eső.

Június 18., szombat, Arad

Délután hajamat levágattam. „Ugyan mikor látom én már Önt szakáll nélkül?” Ezt kérdezte tőlem egy úr, mely kérdésre: „mihelyt katonaruhába leszek” válaszoltam. Ma

²³ erőd

²⁴ zugeteilt: kiutal

²⁵ „vezetői fizetés”, a magasabb katonai beosztásért

délután az 5-ik zászlóalj szálláskészítői Pestre előrementek, a zászlóalj holnap, azaz 19-én vala őket követendő. Azt mondják, hogy Cillibe fognak menni. Minket érdeklőleg azt állítják, hogy 6-ik zászlóaljat fognak formálni, s oda osztanak be. Ezt hallva könnyebben lélegzeltem. Egész nap eső volt.

Június 19., vasárnap, Arad

Egy sürgönyi rendeletnél fogva az 5-ik zászlóaljunk Aradon maradt. Reggel 8 órakor az aradi önkéntes huszárosztály zászlóját a piacon ünnepélyesen felszentelték, s a huszárokat feleskették. Ma újból azt beszéljük, hogy az ezredhez kell mennünk. Hűvös idő és nagy szél egész nap.

Június 20., hétfő, Arad

Délután az önkéntes huszárok gözösön elutaztak. Délelőtt Raksányinál. Egész nap eső volt.

Június 21., kedd, Arad

Délután találkoztam Csikivel. Ki is átadta a Gábor levelét. Ma átadtak bennünket hadnagy úr Wendlnek, s mondják, hogy vele 26-án az ezredhez utazunk.

Június 22., szerda, Arad

Délután Asztalos Feri neje Aradra érkezett.

Június 23., csütörtök, úrnappja, Arad

Az 5-ik zászlóalj este 8:30 órakor Aradról elutazott Pest felé. A Dorog nevű mozdony vitte el őket. Ma legjobb barátaimtól váltam meg, s ez elválás bánatos érzéssel tölté be keblemet.

Június 24., péntek, Arad²⁶

Délelőtt montourt és rüstungot²⁷ kaptunk. Délután az ezredorvos előtt orvosi vizsgán. A Maros 23-a és 24-e közt nagy volt.

Június 25., szombat, Arad

Délután transportunkat századba alakították át. 6 óra után meglátogattam az aradi sétatért, s ezt nagyon csinosnak találtam, de az mégis nagy kár, hogy a várostól oly távol van. A Maros vize ma már apadásba ment át.

²⁶ A mindent eldöntő, solferinói csata ezen a napon zajlott le, de mint látni fogjuk, a katonák erről csak jóval később kapnak hírt, a felvonulás tovább folytatódik.

²⁷ szerelvény (ruházati felszerelés) és felszerelés

Június 26., vasárnap, Arad

Reggel a Comis Montourt²⁸ igazgattam testemhez és szíjakat festettem. Délután 14:30–15:30-ig visitation voltunk. Hazatérvén át kellett öltöznöm, mivel topány,²⁹ nadrág, nyakkendő, s rokkot³⁰ testem ki nem állhatta.

Június 27., hétfő, Arad

Estefelé találkoztam Bodóval. 10:15 órakor este haza.

Június 28., kedd, Arad

Délelőtt főhadnagy úr Zorkoczinál voltam, ki nagyon jól fogadott. Ma egész nap katonaruhában voltam. Árvaleányhaját pakoltam délelőtt. Délután 2–7-ig parancsnál állingáltunk.

Június 29., szerda, Péter és Pál napja, Arad.

Délelőtt 9:30-kor öltözetem összekelve Kolozsvárra küldtem. 10:30-kor Kováts Feri által megtudtam, hogy esteli 9 órakor elindulunk Aradról Pest felé, s úgy azután az ezredhez. Délután 13:15-kor leveleket tettem postára. Az elindulás előtt az Aradi népkertbe, hol zene volt, sétálgattam. 7 órakor este transportunk összeállott, s 8 órára az aradi indóházhoz jöttünk, hol major úr Zerbst megvizsgált, s azután mindjárt beültünk a kocsikba. Nagy hévség. 9 óra 15 perc este Pest felé indultunk. Éjjel mit se aludtunk.

Június 30., csütörtök, Pest.

Reggel 2:45-kor Szolnokra, és 7:30-kor Pestre jöttünk, hol egy transportházba szállásoltak el. Kevés idő múlva Zsarnai Pállal kijöttem, s meglátogattam Budapest nevezetesebb utcáit s épületeit. Hat órára visszatértem a transportházhoz. 7 órakor már rukkoltunk.³¹ 9 óra 15 perc elutaztunk Bécs felé. Nagy hévség volt egész nap. A mai nap beteltével a katonai szolgálati év számítás szerint is kitelt a 10 évi szolgálatom. **Mikor magyar hon határán átvitt a gőzös, én már Isten és ember előtt ki voltam szolgálva, s mégis, mégis mennem kell oda, hol a halált osztó golyót nem keresik, önként jöttem én ide?**³²

Július 1., péntek, Altmannsdorf

Reggel 9:30-ra Bécshez jöttünk. 11 órakor az indóháztól a városba indultunk, s 12 órára a transportházhoz érkeztünk, hol is délutáni 2 óráig állingáltunk. 2 órakor Bécs mellett Altmannsdorf nevű faluba indultunk szállásra, hová csak 4 órára értünk be. Itt

²⁸ katonai ruházat

²⁹ topány: bokáig érő cipő

³⁰ rokk: hosszú télikabát

³¹ rukkolni: elindulni

³² kiemelés: Cs.I.

egy úr minden embernek fél itze bort, s egy zsemlét adott ajándékba. Sok állingálás után estéli 6 órára szállásolhattuk el magunkat. Elfáradva és átizzadva voltunk mindnyájan. A 66. szám alatt nagyon jó szállásom volt. Nagy hévség egész nap.

Július 2., szombat, Altmannsdorf

Déli 11 óráig szállásomon voltam, hol is egy Kassai nevű magyar ügyvéddel sokat beszélgettem. 11 órakor Bécsbe a Stift kaszárnnyába jöttünk, hol bornyút³³ és köpenyt adtak, innen az arsenálba,³⁴ hol fegyvert, s 60 töltést kaptunk, innen 8 órára este elfáradva, s átizzadva szállásomra. Este levelet írtam Kolozsvárra, s postára tevés végett ügyvéd Kassai Úrnak adtam át. Az 5-ik zászlóalj Bécsbe volt. Találkoztam Rilín Samuval is.

Július 3., vasárnap

Már 5:15-kor szállásunkról az indóház felé indultunk, hová csak 8 órára értünk el, 10 órakor pedig elutaztunk. Nagy hévség egész nap. **Semmering**nél az alagút alatt 7 percre tart a gőzös útja, ezen alagút gázzal van világítva. A mai utazásunk alatt sok sebesülten és fogollyal találkoztunk. Egész nap s egész éjjel szüntelenül mentünk.

Július 4., hétfő

Utunkat folytattuk a gőzösön. Délután 5 órakor már **Laibach**nál voltunk, hol kaputjainkat³⁵ elszedték. Innen kevés pihenés után **Nabrezina** felé, mely falu Triesthez csak 3 mérföldre esik, haladtunk. Laibachtól Nabrezináig a gőzösnek 11 stativja³⁶ van. Egész nap nagy hévség volt. Tegnap úgy, mint ma, sokat kellett küzdenünk a szomjúsággal, s a hévség miatt is sokat szenvedtünk. Egész nap útba voltunk.

Július 5., kedd

Reggel 3 órakor **Nabrezinához** érkeztünk, hol a gőzösről leszálltunk. Reggeli 6 óráig állingálással töltöttük itt az időt. Bornyúinkat átadtuk. 6 órakor reggel bágyadtan, s a 42 órai szünet nélküli utazás által csaknem egészen elerőtlenedve gyalog **Guinon**, s **Monfalconén keresztül Romcincz**³⁷ mellé egy faluba.³⁸ Reggel 10 órakor Monfalconéba érkeztünk, hol is a nagy hévség miatt délután 4 óráig pihentünk. Innen d. u. 4 órakor **Romancz**³⁹ felé mentünk, hová 9 órára este értünk be. Romancztól még egy óra járásnyira előre mentünk szállásra. Fáradtak, átizzadtak voltunk mindnyájan. Szál-

³³ bornyú (borjú): katonai hátizsák

³⁴ hadi/fegyverraktár

³⁵ kaput: katonaköpeny

³⁶ stativ: állvány, jelen esetben értsd: megálló

³⁷ Ronchi, Település mai Olaszországban, Gorizia megyében

³⁸ Az Adriai-tenger északkeleti csücske.

³⁹ Romans, Település mai Olaszországban, Gorizia megyében

lásom Asztalossal együtt egy pajtába volt. Pár ruhámat itt 30 új krajcárért adtam el. Nagy hévség volt egész nap, emellett az országutakon csaknem égis emelkedő porfelleg. Utunkba sok katonasággal találkozunk, kik olasz honból jöttek, naptól barnultak voltak mindnyájan. A jövő és menő szekereknek vége hossza nem volt. Nabrezinától csaknem Monfalconéig utunk a Triesti-tengeröböl partján vezetett.

Július 6., szerda, Palmanova

Statióink 8 mila⁴⁰ volt. A pihenés alatt egy templom küszöbén jót aludtam. Nagy hévség volt. Palmanován innen egy faluba voltunk szálláson. Szállásunk szénapadláson volt, hol tükrömet és pár apróságot eldobáltam. Ma 2:45-kor keltünk fel, s mégis csak 4:15-kor indultunk el.

Július 7., csütörtök, Codroipo

Éjfél előtt, 10:30-kor felköltöztek, hogy elinduljunk, de a transport nagyon későre jött össze, s így csak 12 óra éjféltől indulhattunk el. Pakkomat, mivel a kocsi még este előre indult, s én arról semmit se tudtam, e nagy stáció hátamon cipeltem Codroipóba. Az utat nem ismertük, s nem lévén kitől megtudakolni, utat tévesztettünk. Sok csavargás után találkozunk Gr. Nugent⁴¹ ezredéből egy századdal, kik után csatlakozva utunkat folytattuk. Az országúton nagy, égis emelkedő porfelleg volt. Ma erősen kifáradtam, vállaim szinte összeroskadtak a teher alatt. A szomjúság kínozott, s mivel vizet nem kaptam, tiszta ecetet kellett innom. E napi utamba csak vízért 7 krajcárt adtam ki. A fél stációtól fogva Kováts Ferivel jöttem előre. Égető, s csaknem kibírhatatlan hévség uralkodott. Ma is sok sebesülten találkoztunk. Annyit, mint e nap, még egyszer sem szenvedtem. Nagy drágaság mindenbe. 12 uncia szalámi 48 krajcár. Egész utunkba csak egy falun jöttünk keresztül, s ez is Codroipóhoz csak 2 mila távolságra volt. Az országutak mellett több helyen sátrak voltak, hol csak pálinkát, de vizet találni nem lehetett. Fekete lajbli⁴² elajándékoztam, úgy egy pipát és egyéb apróságot.

Július 8., péntek, Pordenone

Este 11 órakor felkeltünk, 11:30-kor útnak indultunk Pordenone felé, hová 7:30-ra értünk be. 3 és 1/8-ad mérföldet utaztunk ma. Nem messze Codroipóhoz a Tagliamento vizén van egy fahíd, hossza 1332 lépés. Codroipótól Pordenonéig kétfelől az országúton szép nagy fák vannak. Égető hévség. Délután egy kevés eső volt.

⁴⁰ mila: A napi menet hossza. Pontosan nem deríthető ki, hogy a napló írója melyik típusú mérföldet használta (1 magyar postamérföld=7585 méter, 1 magyar mérföld=8335 méter, 1 bécsi mérföld=7585 méter), de egy mérföld távolság alatt kb. 7-8 kilométert kell érteni.

⁴¹ gróf Laval Nugent, tábornagy, a 30. gyalogezred tulajdonosa

⁴² lajbli: mellény

3. kép. A napló lapjai

Július 9., szombat, Padova

Reggel 6 órakor rukkoltunk, 7:30-kor a gőzkocsiban ültünk, 8:30-kor elindultunk, délután 12:30-ra Padovába jöttünk. Égető hévség. Őtheti fegyverszünet van kötve.⁴³

Július 10., vasárnap, Arcone

Délután 2–5-ig Padovából Szt. Bonifacióba jöttünk gőzkocsin, hol lagerbe⁴⁴ voltunk 10:30-ig este, ekkor útnak indultunk gyalog, s éjjél után 1 órára Arconéba jöttünk, hol egy udvaron lagert üve megálltunk. Már Vicenzától kezdve mindenütt katonaság fekszik jobbra és balra lagerbe. Pusztulás mindenütt, fák levagdalva, vetés legázolva, szőlőföldek összerombolva. Sok marhacsonk mindenfelé.

Július 11.,⁴⁵ Albaredo és Bevilagna

8 órakor reggel útnak indultunk, s 9:30 órára Albaredóba az Adige (Ets) folyó bal partján jöttünk. Utunk jó darabig egy Bonaparte által 1809-ben készített sáncon vezetett. E sánctól egy emlékkő jelöli. Albaredónál a vízparton sáncok és torlaszok vannak rögtönözve. Úgyiszlva az egész falu üres, s egy leendő ostromra van elkészítve. Délután 4 órakor Alberadóból Bevilagna felé, hol ezredünk lágerezett,⁴⁶ indultunk. Estéli 9 órára értünk ide. Ez utunk alatt roppant nagy porral és égető melegséggel kellett küzdenünk.

⁴³ A napló írójához valószínűleg a tervezett villafrancai fegyverszüneti egyezmény (más néven villafrancai előzetes békemegállapodás) híre jutott el, melyet csak két nap múlva 1859. július 11-én kötnek meg hivatalosan. A felvonulást ez sem akasztotta meg, hiszen ekkor még nem lehetett tudni, hogy a törekény fegyverszünetből mikor lesz valós békemegállapodás.

⁴⁴ lager (lágér): katonai tábor

⁴⁵ Ezen a napon Villafranca di Verona városában a győztes III. Napóleon, a Francia Császárság uralkodója és a legyőzött Ferenc József, a Habsburg Birodalom császára fegyverszünetet kötött. Az egyezmény a szárd-francia-osztrák háború harci cselekményeinek felfüggesztéséről, Lombardia átengedéséről és a Szárd-Piemonti Királyság bevonásával békétárgyalások megkezdéséről rendelkezett. A kétoldalú fegyverszüneti megállapodásban foglaltak nagy részét később, az 1859. november 10-én megkötött, végleges, háromoldalú zürichi békeszerződésben megerősítették.

⁴⁶ lágerezik: táborozik

Különösen Bevilagna felé közeledve oly porfelleg volt, hogy 4-5 lépésre alig lehetett látni. Ezredünk itt a lagerbe csákJába zöld tölgyfa bokrétával járt. Este 9 óra után transportunk is lagert ütött. Ösmerőseim közül csak Hugyetz Pállal találkoztam.

Július 12., kedd, Bevilagna

Reggel ezredes urunk megvizsgálta transportunkat, s azután beosztottak a századokhoz. Én a 3-ik százlóalj 18. századába jutottam.

Július 13., szerda, Este⁴⁷

*Éjjél után 12:30-kor felkeltünk, s 1:30 órakor egész brigádunk útnak indult Este felé, hová 8:30 órára értünk be. Mi hátul masíroztunk. Utunk nagyon fárasztó volt, mivel hol lassan, hol sebesen, hol pedig futva kellett mennünk. Talán 30 lépést sem tettünk meg egyforma gyorsaságban. E nap rozmaringbokrétával masíroztam. Égető hévség és nagy por volt. Estébe menve **Montagnán** keresztül mentünk, ez egy kis város, sáncal és régi divatú magas kőfallal kerítve, melyen több szép bástya van. Ma tanultam meg, hogy vízért kilépni, s gyümölcsből enni tilos.*

Július 14., csütörtök, Este

Államat megborotváltam. Ebéd után. Ma este hallám meg, hogy béke van kötve.⁴⁸

Július 15., péntek, Este

Reggel 4:30–8:30-ig feldübung.⁴⁹

Július 16., szombat, Este

4:15–7:45-ig feldübung. Főhadnagy Fürle s hadnagy úr Gladzinskyvel találkoztam, mindketten nagyon jól fogadtak. Este erősen rosszul éreztem magamat.

Július 17., vasárnap, Este

Egész éjjel s egész nap beteg voltam, ágyba feküdtem.

Július 13., hétfő, Este

Betegnek jelentettem magamat.

Július 19., kedd, Este

4:15–7:30-ig feldübungon voltam, a gyakorlat alatt annyira kifáradtam, hogy azt gondoltam, össze kell roskadnom. Balogh József állítása szerint az ezred számára naponta

⁴⁷ Település a mai Olaszország Padova megyéjében.

⁴⁸ A július 11-i fegyverszüneti megállapodásra utal, mely gyakorlatilag a végleges béke alapja volt.

⁴⁹ Feldübung: Harcászati gyakorlat

11 ökör, mely 45-46 mázsát nyom, fogy el. Századunk július 1–15-ig 2747 font húst fogyasztott el. Ma 3 új forint foglaltat adtak.

Július 20., szerda, Este

4:30–7:15-ig zárt gyakorlat. A 16. századból egy ember magát agyonlőtte. A bornyúkat visszakapta a század.

Július 21., csütörtök, Este

Este 7 órakor zenére, s onnan Piszterhez mentem.

Július 22., péntek, Este

4:30–8:15-ig feldübung, gyakori rohammal. 8 sing golycsot vettem két lábravalónak. Csinálása a kettőnek 26 új forint.

Július 23., péntek, Este

6–7-ig szuronnyal gyakorlat.

Július 24., vasárnap, Este

Őrnök Piszternél ebéden, hol 12-en voltunk. Ebédünk állott: felvert galuskaleves, abba főtt paradicsomalma, pecsenye salátával, káposztastrudli⁵⁰ és gyümölcs.

Július 25., hétfő, Este

4–8-ig marschübung⁵¹ zack und pack.⁵² Az etapp⁵³ megszűnt. Századom július 1–24-ig 4643 font húst fogyasztott el, naponta 192-195 emberrel. 24-ről 25-re virradóra 4 ember az 1. zászlóaljút erőszakos rablást és nőbecstelenítést követett el, a bűnösök ma délután kitudódtak, s az ezred börtönébe jöttek.

Július 26., kedd, Este

A fő őrhelyi őrnök, tizedes és szabados 6 óra rangjától megfosztattak.

Július 27., szerda, Este

3:30–8:30-ig marschübung Z. u. P. – a rukkokat kikapta a század s az egész ezred.

Július 28., csütörtök, Este

Égető forráság egész nap.

⁵⁰ strudli: a svábok egyik legismertebb süteménye. Tejfélből, tojásból és lisztből készült tésztát töltenek meg szilvalekvárral – vagy bármilyen mással –, majd olajban kisütik.

⁵¹ menetgyakorlat

⁵² Zack und Pack (magyarosítva: cakompakk), teljes katonai felszerelés, minden szükséges holmi, kiegészítő, tartozék, amit a katonának magával kell vinnie, amikor állomáshelyet vált. A katonák szedték a cakompakkot és felsorakoztak a laktanya udvarán. A cakompakkból nem hiányozhatott semmi: se csajka, se kulacs, se pokróc.

⁵³ szakasz

Július 29., péntek, Este

Marschübung, de nem vettem részt benne.

Július 30., szombat, Este

Lipnitzky kórházba ment. Este órám elromlott.

Július 31., vasárnap, Este

Őrnök Németz a vízbe ugrott.

Augusztus 1., hétfő, Este

Órám igazításáért 50 p. frt-t fizettem. Szakállamat egészen le kellett vágnom.

Augusztus 2., kedd, Este

Reggel 4 óra után gyakorlatra rukkoltunk. Ma a nagy hévség miatt többen kidőltek a sorból. 8 óra után hazajöttünk. Raksányi kórházba ment.

Augusztus 3., szerda, Este

2:30–9-ig marschübung.

Augusztus 4., csütörtök, Este

E napokban a hévség délután 4–6 között is 25–26 grád⁵⁴ volt.

Augusztus 5., péntek, Este

3:15–8–15-ig marschübung.

Augusztus 6., szombat, Este

Kolozsvárról eljöttömtől fogva ma kaptam legelébb leveleket, egyet Gáll János, Sallai István és Rösler uraktól, úgy Gáll Ödön és Teréztől, valamint nővéremtől is. E levelek július 29-én indultak Kolozsvárról és már augusztus 4-én este itt voltak, de én mégis csak ma este kaptam meg. Ezen levelek nekem kimondottan nagy örömet szereztek. Ma haditörvényt tartottak a négy rabló felett.

Augusztus 7., vasárnap, Este

A négy rabló 1 szabados, s 3 közember siralomházba kerültek.

Augusztus 8., hétfő, Este

Reggel 3:30-kor mind a négy rabot agyonlőtték. 4–8-ig marschübung. Délután átvettem a 4-ik szakaszt.

⁵⁴ grád: Celsius-fok

Augusztus 9., kedd, Este

2:45–8:15-ig marschübung.

Augusztus 10., szerda, Este

Én beteg voltam. Az ezred marschübungon volt, reggel 3 órától 7:30-ig tartott ezen übung.

Augusztus 14., csütörtök, Este

Ma egy pár talpat vettem 35 új áron topányom alá.

Augusztus 12., péntek, Este

Reggel 4–7:30-ig marschübung, a pihenés alatt Zack und Pack oskolánk volt. A századnál napot kaptam.⁵⁵

Augusztus 13., szombat, Este

A napot 10 órakor átadtam. A marsra bornyúmtól és kabátomtól megmenekedtem, s így Zack und pack nélkül valék utazandó. Délután 16:15 órakor már kirukkoltunk az elutazásra. 14:30 órakor századosunk szállása előtt állítottuk fel magunkat a halpiacon, hol kiállhatatlan rossz levegő volt. Századunktól a 4. szakasz, melybe én is valék, ariergárdának⁵⁶ rendeltetett, s így a századtól nemsokára külön váltunk. Később a maradékot vivő kocsik után állítottuk fel magunkat, s itt vártuk az elindulást.

Ezredünknek I., II., és III., úgy gránátos zászlóalja is július 13-tól augusztus 13-ig Estébe (Velencei királyság, Padovai provincia) feküdt. IV. zászlóaljunk Legnagóba (Este mellett) volt egy darabig, honnan később beutazott Aradra. V. zászlóaljunk előbb Bécsbe, később Triestbe feküdt, innen azután lement Aradra, hol fel is oszlott. Estébe több nagy épületbe voltunk elszállásolva, hol folytonosan szalmán aludtunk éjjelenként. Századom egymástól távol eső három épületben feküdt. Egész Estébe létünk alatt égető forróság uralkodott, s e forróság többször oly nagy volt, hogy délután 5 és 6 óra között a 25, 26 gradot meghaladta. E nagy forróságtól mindkét kezem szárai kipattogzottak, mi rajtam soha ez ideig nem történt, s emiatt mivel erősen viszkedett nagyon sokat szenvedtem, több éjjel aludni se tudtam a nagy fájdalom miatt. Künn a szabadba, vagy benn a szobába a hévség egyforma nagy volt.

Szobámba rendesen egy ingbe voltam, s mégis nem győztem törölni magamról a verejtéket. Talán életembe se ittam meg annyi vizet, mint Estében létem alatt. A hévség oly nagy volt éjjel is, hogy emiatt nagyon keveset alhattunk. Hajnalba, mikor az idő egy

⁵⁵ Pihenő (kimenő) nap, a laktanyába vagy szálláshelyre még éjfél előtt vissza kell térni.

⁵⁶ hátvéd

keveset hűvösödni kezdett, s nyugodhattunk volna, többnyire fel kellett kelni, marscübungra készülni. Naponta vagy feldübung, vagy marschübung, vagy pedig zártrendekbeni gyakorlat volt. E gyakorlatok mindig Zack und Pack történtek s hajnaltól 7:30 néha 8:30-ig tartottak, ez idő alatt többször annyira kifáradtam, hogy azt hittem, nem leszek képes visszatérni szállásomra, s egyszer, mint máskor annyira átizzadtam, hogy visszatérve át kellett öltöznöm. Többször a nadrágom is facsaró víz lett az izzadságtól. Gyakran sok port is kellett elnyelni e gyakorlatokon.

Menagénk, azaz délebédünk volt elég! De ez jöllehet friss hússal volt főzve, mégis oly szagos volt, hogy két nap is orromba volt a szaga. Soha egy kanállal se ettem belőle jóízűen. Utáltam! Balogh Józseftől, az ezred mézsárosától több alkalommal kaptam egy kis pecsenyének való húst, s ezt fokhagymával megkészítve ettem jóízű falatot, de a menagéből soha, soha egy falatot is. A nap heve főzte azt mindig!

Estébe létem alatt többször voltam gyengélkedő, rendesen gyomrommal szenvedtem. Reggelim és estélim rendesen gyümölcsből állott, fűgét, barackot, körtét, később szőlőt is nagyon sokat ettem meg. A főtt ételeket utáltam, mivel azoknak tisztatlanságáról meg voltam győződve, s csak akkor ettem jóízűt, ha gyümölcsöt ettem. Estébe nagyon magányos életet éltem. Társaságba csakis akkor voltam, ha barátaim közül egyik vagy másik meglátogatott. Többen voltak, kik engemet gyakorta meglátogattak, s ilyenkor fájdalomainkat közösen beszélve el egymásnak, könnyebben éreztem magamat, de ha magamra maradtam, s nagy előszobámba le, s fel sétálgatva gondolataim szabad tért nyertek, a fájdalom minden kínjait éreztem. Nem volt nap, melyen valami hírt ne hallottam volna, ha a hír kedvező volt, éledni kezdtem, ha pedig nem kedvező híreket kellett hallanom, ilyenkor se éjjel, se nappal nem volt nyugtom. Gyakran kérdeztem s kértem most is Önmagamtól: „nem legjobb-e sohsem élni?” Sétálni sohase mentem, hanem esténként, mikor a nagy forróság már megkínzott, rendesen a kávéházba, mely előtt katonai zene szokott lenni, jelentem meg. Estébe létünk alatt úgyszólván semmi eső se volt. A törökbüza már július végével meg volt érve, s tövétől tetejéig csont szárazságú volt. Általánosan mondva Estében drágaság volt mindenben, kenyér és bor különösen drága volt.

Augusztus 14.,⁵⁷ vasárnap, Ponte di Brenta

Tegnap este 7 órakor indultunk útnak Estéből. Úgyszólván századunk még sorakozva se volt tegnap este az elindulásra, s én jöllehet bornyú és rokk⁵⁸ nélkül valék, mégis egé-

⁵⁷ Egy hónapot (július 13 –augusztus 13.) töltötenek el olasz földön, csak ezt követően kezdik meg a vissza-indulást.

⁵⁸ Bornyú és rokk: táska és ruha

szen át voltam izzadva, mikorra a városból kiértünk, már ingem, gatyám, s nadrágom is facsaró víz lett az izzadságtól, mi kitlimen⁵⁹ is minden oldalról átvért. Terhem jóllehet nem volt sok, de vállaimat mégis szinte leszakasztotta. Később, mivel a kocsik után jöttünk tarisznyámat egyre azok közé fektettem, s így azután könnyebben masíroztam. Monselicén keresztül 10:15 órára Battagliába jöttünk, hol 3 óra hosszat tartó nyugvást kaptunk. A Brenta nevű csatorna mellett jól aludtam, de mikor az elindulásra fel kellett kelnem, annyira megfáztam, hogy a fogaim kocogtak, azt gondoltam, hogy megfagyok. 7 és 8 óra között reggel keresztülmentünk Padován, s utunkat Ponte di Brenta felé vet-tük. Égető forráság volt. A sorból sokan kidőltek. A 17. századból egy 7 gyermekes csak összerogyott és meghalt. 7:30-kor Ponte di Brentába jöttünk, hol egy nagy kert lugasai közt tábort ütött zászlóaljunk. Raksányi Dénes itt volt kórházban, s meglátogattam. Utazásunk nagyon fárasztó volt, mert hátul jöven hol futva, hol szaladva, hol rendesen kellett menni. Estéből 3 új kr. és egy fél komiszkenyérrel⁶⁰ indultam útnak.

Augusztus 15., hétfő, Boldogasszony napja, Casarsa

8:30 órakor reggel a vasútállomáshoz mentünk, 11 óra 35 perckor vasúton Casarsa felé indultunk, hová délutáni 6 óra 35 perc értünk be. Égető hévség volt. Századunk Casarsa mellett egy kis faluba szállásra.

Augusztus 16., kedd, Bertioło

Éjjeli 11:45 órakor felkelő és 12:15 órakor gyűlő volt, s mi Casarsán, Cadraipón és Passerianón keresztül 8 órára Bertiolóba jöttünk. Hűvös északi szél fújta egész utunk alatt. A legnagyobb porfélleg közt haladtunk úgy, hogy 30–40 lépésre látni se lehetett. Ma nagyon könnyen tettem meg az utat, át se izzadtam. Bertiolóban 9–10 óra között nagy dörgés és villámlás között jó kis eső esett, s így a levegő megfrissült.

Augusztus 17., szerda, Gorancs

Reggel 1 órakor felkelő és 2 órakor útnak indultunk. Alig tettünk egy félórai utat, az eső elkezdett ömleni, s áztunk reggeli 6 óráig, míg stacionkra nem jöttünk, később kitisztult, s ruháinkat kiszárítottuk. Ma is könnyen utaztam.

Augusztus 18., csütörtök, Ronchi

Tegnap késő este komiszbort⁶¹ osztottak. Reggel 2 órakor felkelő, 3 órakor elindultunk. 6:15 órakor Romansba jöttünk, hol egyórai pihenésünk volt. Romansból kijöve bal tér-

⁵⁹ kitli: zubbony

⁶⁰ komiszkenyér: katonakenyér

⁶¹ gyengébb minőségű „katonai bor”

dem és jobb lábam feje iszonyatosan fájni kezdett, alig tudtam lépni a nagy fájdalomtól, mégis mennem kellett. Vállaim is iszonyatosan fájtak, különösen a jobb vállam oly erősen, hogy jobb karomat nem tudtam felemelni. Átizzadva, s elszomjúhozva voltam, de elfáradva oly erősen valék, hogy szerettem volna életemtől megválni. Ha ezen statiót bornyúval kellett volna megtennem, úgy bizonyosan felfordultam volna az országút mellett. 11 órára már elszállásolva Ronchiba voltunk. A nagy fáradtság, s fájdalom miatt még csak enni se tudék ma. Lefeküdtem, s úgy hevertem, mint egy darab fa. A levegő itt már nem oly meleg többé, mint olasz honba.

Augusztus 19., péntek, Nabrezina

Egész éjjel keveset és rosszul aludtam a fájdalom miatt. Betegnek jelentettem magamat, s szekéren utaztam. 5 órakor indultunk útnak. Hűvös idő volt, s később eső is meglehetősen. Ma már meg is fáztam a szekéren. Duinón keresztül 9:30 órára Nabrezinába jöttünk, hol a kösziklák tetején közel az indóházhoz tábornokot ültettünk. G. J.⁶² által ajándékozott pipám ma összetörött. Délután 4 óra 30 perckor vasúton Nabrezinából Laibach felé folytattuk utunkat.

Augusztus 20., szombat, Szent István király napja

Laibachon keresztül St. Marein mellé. Egész éjjel útba voltunk, s csak is reggel 5 óra 30 perckor érkeztünk Laibachhoz. Egy nagyon kínos éjet tölték el a gőzkocsin, fájt egész testem, fáztam, mintha jégverembe lettem volna. Dittmár-féle peneczilusom is elveszett itt. 5:30 órakor az indóháztól elindultunk, s Laibachon keresztül. St. Marein felé folytattuk utunkat gyalog. 9:30 órára St. Marein mellett valami szétszórt házakba szállásoltak el. Ma 2 mérföldet utaztunk, mégpedig mindig nagy hegyek között. 9 órakor az eső is megeredt, s jól megáztatott. A levegő itt e hegyek közt nagyon hűs volt. A mai utat is nagyon kínosan tettem meg, lábaim, mellem is, vállaim iszonyatosan fájtak, rossz utazásunk volt, mert hátul jövőn többnyire mindig szaladnunk kellett. Stativra érve szállás és ... nélkül maradtam, de hagyjuk e napot, s menjünk tovább.

Augusztus 21., vasárnap, Petrusnavas

2:30 órakor felkelő, 4 órakor gyűlő, s 3:30–6 óráig telt el az idő, míg a szerteszét elszállásolt zászlóalj egybegyűlt, s elindulhatott. Weiselbergen keresztül déli 11 órára érkeztünk a nevezett faluba. Ma nagy hegyeket másztunk. Az eső egész utunk alatt vert, s egészen átáztunk. Ma 2,5 mérföldet utaztunk. Ma is szekéren utaztam. Egész nap hűvös idő volt.

⁶² Minden bizonnyal az előzőekben említett Gáll János.

Augusztus 22., hétfő, Petrusnavas

Pihenőnapunk volt.

Augusztus 23., kedd, Neustadt mellett

Reggel 1:30 órakor felkelő, 3 órakor gyűlő, s ekkor bejöttünk századosunk szállásához egy szomszéd faluba, hol mivel nagyon jókor rukkoltunk, egész 5 óráig állingáltunk Zack und pack. 5 órakor innen útnak indultunk. Treffenen keresztül Neustadt mellett egy kis faluba szállásoltuk be magunkat délután 3 órára. E nap 5 mérföldet utaztunk. Utunk nagyon fárasztó volt, mivel reggeltől fogva délutáni 3 óráig szüntelenül nagy és meredek hegyekre felmászás, s viszont azokról lemászással volt egybekötve, ezenkívül hátul masírozván szünet nélkül szaladnunk kellett. Erősen el valék fáradva, vállaim annyira fájtak, hogy jobb karomat emelni nem tudtam. Szállásomra jöve a krumplilevest mint éhfarkas ettem meg, melyre 3 meszely bort 11 p.-ért megittam, s azután egy szilvafa alatt a gyepen 4 órától 7-ig nagyon jóízűen aludtam. E nyugalom új életet adott nekem. Neustadtba bejőve az ott lévő polgári zenekar díszöltönybe jött tisztelőkre, s minket zene mellett a városba kísért. Neustadt Laibach-hoz 9 mérföld. E mai egész utazásunk alatt bármerre fordultak szemeink nem láttak egyebet, mint nagy hegyeket, s erdőket. Zsebóráim ma elromlott. Lábam nem fájtak, így meglehetősen utaztam. Egész nap szép tiszta napfény volt, de azért a levegő a nagy hegyek közt jó hűvös volt. Úgyszólván átizzadva sem voltam, mikor a statióra értem.

Augusztus 24., szerda, Zselebi⁶³

E falu Mösslingtől egy jó óra járásnyira van az illír határszélen, Horvátország felől. A határt Illíria és Horvátország között a Kopa vize képezi itten. Reggel 2:30 órakor felkelő, 5 órakor már útba voltunk. Möttingbe jövén jó két óra hosszat az út közepén pihentünk, míg végre délután 3 órára Zselebibe jöttünk. Századunk két faluba Zselebi és Bosakovába szállásoltatott el, én az elsőbbe. Mai utunk alatt borongós és hűvös idő volt. Lábam nem fájtak, s így tűrhetőleg masíroztam, annyival is inkább, mivel a zászlóalj elején jövén mindig szép csendesesen lépegettünk. Mellem és jobb vállam most is fájt, mégpedig erősen, jobb vállam különösen annyira, hogy jobb karom egy cseppet se tudtam emelni vagy mozdtítani. Jóllehet eddig is sok hegyet másztunk, de annyi és oly nagy hegyeket még egy nap se másztunk. A mai utunk alatt szünet nélkül nagy hegyekre másztunk fel, s azokról újból le, ez így ment egész statión. Két ló után való terhet nyolc, tíz ökörrel vontattuk fel e nagy hegyekre.

⁶³ Želebej: település a mai Szlovéniában, a szlovén–horvát határ mellett.

E mai utamban paraszt női viseletet láttam, melyet feljegyezni szintén érdekesnek tartok. Ez öltözet állott: bokán felül érő hosszú ing a mellénél egy hosszú hasítékkal, ezen ing tenyérynyi széles tarka szőrből szőtt tekerővel volt a derékhoz szorítva. Az ingujj hosszú és szűk, az ing a legdurvább vászonból volt. Lábszáraikon vérvörös strinft⁶⁴ és nagyon hegyes sarkú cipő a lábaikon. Hajaik hátul hosszúra fonva, s hajok végébe gyöngyök, csigák, gyűszűk és csörgők voltak egész tarka vegyületbe befonva. Fejeiken vérvörös gömbölyű tetejű sapka lelógó tarka bojtjal. E viseleten nagyon sokat nevtünk.

Augusztus 25., csütörtök, Zselebi

Ha visszagondolok azon terhes és fárasztó utazásra, mit Estétől Zselebiig tettem, Isten különös gondviselését látom abba, hogy e nagy és fárasztó utat zack és pack nélkül kellett megtennem. Légyen is áldott az Ő Szent neve, hogy minden szerencsétlenségtől megoltalmazott.

Augusztus 26., péntek, Zselebi

Délután Möttlingbe mentem holmi apróságok bevásárlása végett, de itt semmit, semmit se lehet kapni, s ha talál is az ember valamit, mire szüksége lenne, az oly drága, katonának oly drágáért akarják adni, hogy lehetetlen megvenni. Derék illír emberek ezek itten! Az inget lehúznák rólunk! Ma hallám azon hírt, hogy hadilábon maradunk s visszatérünk olasz honba egy leendő háború folytatására.⁶⁵

Augusztus 27., szombat, Zselebi

Zselebibe szálláson vagyunk, de azért embereink főznek. Szállásunk csűrbe, pajtába sok van. A szobák itten nagyon bűdösek, s már reggelenként, s esténként fűtik a szobát, mi csak növeli az egészségtelen levegőt benn. E faluba szilván kívül semmit se lehet kapni, s ez olcsó.

Augusztus 28., vasárnap, Zselebi

Napot kaptam, s egész nap Bosakovóba voltam. Ma tudtam meg, hogy az 5-ik depo zászlóaljak feloszlottak.

Augusztus 29., hétfő, Zselebi

Reggel Möttlingenbe voltam.

Augusztus 30., kedd, Zselebi

Ezredes urunk vizsgálta meg szállásainkat.

⁶⁴ Valószínűleg istirinfi, vagyis harisnya.

⁶⁵ A békét 1859. november 10-én, Zürichben kötötték meg, így augusztusban még terjedhettek olyan hírek a katonák között, mely szerint további harcok várhatóak.

Augusztus 31., szerda, Zselebi

Az hírlík, hogy szeptember 15-én hazabocsátanak.

Szeptember 1., csütörtök

Délelőtt gyakorlatok. A szilva már megdrágult. Ma már azt mondják, hogy szeptember 16-án megyünk haza.

Szeptember 2., Zselebi

Az éjjel hűvös őszi idő volt, s künn aludva megfáztam erősen. Reggel nagy köd volt. Ma már azt beszélik, hogy 16-án egész ezredünk Csehországba megy. Délelőtt gyakorlat volt. A menage rossz. Tejet és kenyeret ebédeltem.

Szeptember 3., szombat Zselebi

Reggel Möttling alatt Zack und Pack gyakorlat. Hajkefemet és fésűmet ellopták. Ebédem tej volt. Ma az hírlík, hogy 17-én megyünk haza.

Szeptember 4., vasárnap, Zselebi

Ebédem tej volt. Délután egynéhányan átmentünk Horvátországba.

Szeptember 5., hétfő Zselebi

Betegnek jelentettem magam. Ma is gyakorlat volt, mint szept. 3-án, ebédem tej volt.

Szeptember 6., kedd, Zselebi

Ebédem tej volt. Pipaszáram, mit G. J.-től kaptam ajándékba, ellopták.

Szeptember 7., szerda, Zselebi

A reservások⁶⁶ megkérdezték, hogy akarják-e a reservájuk hátralévő idejét ezredük-nél kiszolgálni?

Ebédem tej volt. Gyakorlat volt.

Szeptember 8., csütörtök, Kisasszony napja

Tejet ebédeltem. Unalmas napom volt erősen.

Szeptember 9., péntek Zselebi

Tirallirozni⁶⁷ voltunk. Ebédem szilva volt.

Szeptember 10., szombat, Zselebi

Reggel feldübung volt. Tejet ebédeltem.

⁶⁶ tartalékosok

⁶⁷ Talán a német tilirien, dalol szóból elferdített alak.

Szeptember 11., vasárnap, Zselebi

Délután bornyút és rukkot kaptam. Tejet ebédeltem, délután eső.

Szeptember 12., hétfő, Zselebi

Egész éjjel eső volt. Napot kaptam. Este 10:30 óráig vártam a parancsot Mösslingből. Tejet ebédeltem.

Szeptember 13., kedd, Zselebi

Az éjjel nagy hideg volt. A napot átaludtam. Délután Horvátországba voltam. Tejet ebédeltem.

Szeptember 14., szerda, Zselebi

Reggel Möttling alá jöttem Zack és Pack célba löni, de elmaradt. Tejet ebédeltem. Este, mivel pénzemért se tudtam ennivalót kapni, száraz komiszkenyeret és sót vacsoráltam. Ma hallám azon hírt, hogy a Piemont által Lombardiára kirótt adó oly sok, hogy ők nem képesek azt fizetni, s ezért a lombardiai olaszok újból ausztriai kormány alá akarnak visszatérni, s követséget küldtek, hogy Lombardiát erővel is foglalja el Piemonttól. Azt is állítják, hogy mi hadilábon maradunk, s visszatérünk olasz honba a háborút megkezdeni. Azt is beszélnek, hogy a már hazabocsátott rezervások minden ezredekhez újból behívták volna.

Szeptember 15., csütörtök, Zselebi

Egész éjjel, s ma is egész nap esett az eső. Egész nap itthon voltam, s egy nagyon unalmas napot tölték el. Ebédem tej volt. Reggelim és estélím száraz komiszkenyér. A szilva már elfogyott, s így ezután csak száraz kenyér lesz reggelim és estélím. Ma s e hónapban már többször hozzákezdtam a levél írásához, de soraimat mindég széttéptem. Ugyan mit is írjak? Talán ismétljem azt, hogy nincs reményem szabadulni innen? Nem! Nem írok! Ne lássa, ne tudja senki fájdalmimat!

Szeptember 16., péntek, Zselebi

Reggel gyakorlat volt. Tejet ebédeltem. Délután a lövöldébe mentem célba löni, hol is nyolcat kellett lőnöm. Én nagyon jól lőttem, s nagyon örvendtek, hogy lövésem bizonyos. Estefelé Zsarnai, Balogh meglátogattak.

Szeptember 17., szombat, Zselebi

Századoskola volt. Ma rapportra⁶⁸ mentem hazabocsátásom végett. Mit válaszoltak? Azt hogy

Isten, vedd el életemet!

⁶⁸ jelentést tenni (megbeszélés)

Zselebi

Szállásom a többi házakhoz képest külsejére nézve a legszebb háznál volt, de belseje éppen oly ronda, mint a többi házaké. A nagy kemencén, 2 ágyon és 2 lócán kívül semmi sincs a szobába. A szobába lévő kemencék itten szerfelett nagyok, s azokat kívülről, a konyhából fűtik. A konyhákba sehol sincs tűzhely készítve. A szoba télen és nyáron egyformán meleg, mivel a szobákba lévő kemencékben sütnek és főznek. Télen-nyáron ajtó és ablak zárva van, a szobák bűdösek, telvék rossz és rekedt levegővel. A szobák tele vannak férgekkel, léggel és bolhák millióival. A kemencék teteje lapos és oly terjedelmes, hogy öten s hatan is rajta alusznak augusztus végétől fogva mindaddig, míg csak újból el nem jön a forró nyár. Ha a kemence meleg, nappal is a tetején játszanak és hevernek a gyermekek. Hétköznapi férfi és nő egyformán ronda öltözetbe jár. A nők ünnepnap tiszta fehérbe, vérvörös strinflivel lábaikon járnak. Mi szálláson voltunk itt, s a parancs szerint a szobákba kellett volna hálunk, de rondaságok miatt irtóztunk bent hálni, s így csűrökbe és pajtákba aludtunk, de a bolha itt is oly sok volt, hogy éjeken keresztül nem lehetett nyugodni. Ingeinkre irtóztunk reánézni a hét végével, a bolhától annyira el volt gazolva. Reggelenként ha felkeltem, s bementem a szobába, ajtót, ablakot nyitottam mindig, s ezért a gazdám görbén is nézett reám, de semmit se gondoltam vele. Szeptemberben többször friss levegő volt reggelenként, s ők szobát fűtöttek, de ha én, s embereim felkelve a szobába bementünk, ablakot, s ajtót nyitottunk. Szobát szellőztettünk. Népét e vidéknek rondaságukért megutáltam. E faluba csak szilvát, kenyeret és pálinkát kaphattunk, egyebet semmit, de semmit. Az első napokban a szilva olcsó volt, de pár nap múlva mikor észrevették, hogy sokat elfogyaszt a katona, úgy felcsapták az árát, hogy ugyanannyi pénzért alig adtak néhányat. A kenyér is oly drága volt. Többször tapasztaltam, hogy ők egymásnak holmit sokkal olcsóbban adtak, mint nekünk. Az inget lehúzta volna e nép rólunk, ha lehetett volna. Talán két szegény gazda sincs e faluba, s mégis a gazdák nemhogy megkínálták volna a katonát egyszer vagy másszor valamivel, mint azt a magyar ember teszi, hanem ha látták, hogy a katona kenyerét vagy ebédjét eszi, azt körülvették, s szájából majd kihúzták az ételt. Az új pénzt e nép egy cseppet se ösmeri. A menagét – déli ebéd – saját embereink főzték, mi naponta krumpli és tészta volt hússal megfőzve, s ez gyakran oly rossz volt, hogy enni lehetetlen volt, azt meg is utáltam, úgyhogy enni nem tudtam, s így szeptember másodikától fogva egyszer mint máskor tejet ebédeltem. Ez legalább jólesett. Augusztus végétől fogva naponta kétszer voltunk gyakorlaton – többször Zack és Pack – e gyakorlatok ha távol voltak a falunktól, nagyon fárasztóak voltak, mert mindenféle hegyre és dombra kellett mászni, azokon kel-

lett szaladni. Parancsra naponta Bosakovóba kellett mennünk, s ide is hegyeken kellett ¼-ed óráig menni. Már szeptember elejével nagy ködök voltak reggelenként, mi csak 7–9 óra közt oszlott szét, s így föld és fű nedves lévén a gyakorlatoknál topányaink mindig átáztak. Szeptember 11-től fogva csaknem folytonos esőzés van. A Kulpa vize megáradt. Innepnapokon, s hétköznap is azon szünidőkbe, mikor semmi gyakorlat nem volt, a legunalmasabb időt kellett töltenünk, mivel itt sehova nem lehetett menni. Voltak napjaim mikor azt gondoltam, hogy soha nem telik már el. Esténként, egyszer úgy mind máskor szállásom előtti szűk egyenes téren gondolataimnak szabad teret engedve sétálgattam le s fel. E sétaim alatt, ha gondolataimmal körébe varázsolhattam magamnak azoknak, kiket szeretek, tisztetek, oly jól találtam magamat, hogy pár percre képes valék keserű helyzetemet feledni, de ha merengéseimből felébredtem, s látnom kellett a rideg valót, azon test és lélekölő gépies életet, melyet élni kéntelenítettem, ilyenkor szeretnék meghalni. Nincs nap, nincs óra, melyben gondolataimmal fel ne keresném azokat, kiktől oly nehezen váltam meg.

Szeptember 18., vasárnap, Zselebi

Egész éjjel s ma egész nap eső esett. Tejet ebédeltem.

Szeptember 19-től kezdve is mindig Zselebiben voltam.

Nevezetesebb események:

Szeptember 24.: A gyakorlat alatt a gyakorlatba tett hibámért 24 órai rövid vasra ítélt el századosom.

Szeptember 26.: Gyakorlat volt zászlóaljba ezredesünk előtt. Ezredesem előtt voltam hazabocsátásomat kérni.

Szeptember 28.: Gyakorlat alatt oly rosszul lettem, hogy szinte lerogytam lábaimról.

Október 1.: Zselebiből Mötling mellé, Kreuzdorf nevű faluba jöttünk szállásra.

Október 6–15-ig: A Neustadti kórházban feküdtem betegen.

Október 20.: Kreuzdorfba visszautaztam századomhoz.

Október 23.: D. u. 4 órakor Möttingből hazánk felé indultam.

November 1.: A Száva jobb partján Racsah nevű faluba jöttünk.

November 2-án a Száva vizén kompon hordtak át, s gőzkocsra ültünk. 9 óra 45 perc reggel.

November 3.: 9:45-órákor reggel Bécsnél állottunk meg.

November 5-én Bécsből Pozsonyba

November 7-én: este Pozsonyból elindultunk és **november 8-án** Pestre érkeztünk.

November 10-én Pestről Nagyváradra.

November 12-én Nagyváradról Mezőtelegre, honnan november 13-án Élesdre, innen november 14-én Nagybarótra – innen még ez nap tovább mentem Csikyvel, s Csucsán háltunk.

November 15-én Hunyadra d. u. 2 órára

November 16-án Hunyadon időztem

November 17-én Kapusra jöttünk

November 18-án: Kolozsváron

A naplónak itt vége szakad, az író közel fél év után hazatért Kolozsvárra. Az Este városáig tartó út közel két hónapot vett igénybe, közben a háború már eldőlt, a hazafelé tartó út pedig több mint két hónapig tartott. Mint kiderül, az író nem vett részt a harcokban, hiszen mire „olasz földre” értek addigra már megkötötték a fegyverszünetet is. Az Este városában való tartózkodás, valamint a folyamatos harckészültségben tartás a bizonytalan állapotoknak tudható be. A napló mégis jól szemlélteti azt a nehézségekkel és sokszor reménytelenséggel teli, több ezer kilométeres utazást, amelyet a neoabszolutizmus diktatórikus éveiben a magyar katonáknak is el kellett viselniük. Rossz szállás és étel, szóbeszéd, reménytelenség, embertelen körülmények, melyek a harci morált is jelentősen csökkentették. Mindezeket fokozta a kényszerúsúgból, idegen érdekekért vívott háborúkból fakadó motivátlanság. A naplóból sok nevet és eseményt megtudunk, írónk rangjáról és egységeinek számáról is kapunk információkat, de az író pontos személye sajnos nem derül ki.

Solferino világossá tette az abszolutizmus belső gyöngeségeit, a hadsereg korszerűtlen voltát, valamint a belső problémákat, panamákat, szakértelem- és pénzhiányt.⁶⁹ Mindezek miatt a Habsburg Birodalom tehát az 1859. évi harcokból vesztesként távozott, majd 1866-ban Königratznél a poroszoktól szenvedtek megsemmisítő vereséget. A Habsburgok évszázados álmát, az általuk vezetett nagynémet egységet zúzta itt porrá a porosz hadsereg. E két esemény döntően befolyásolta az 1867-ben megkötött osztrák–magyar kiegyezést. A birodalom Osztrák–Magyar Monarchiává alakult át, amely minden „betegsége” ellenére, még bő fél évszázadra európai hatalom tudott maradni. Az 1871-es porosz–francia háborúban a Monarchia semleges maradt, majd 1879-ben létrejött a német–osztrák kettős szövetség, amely a kezdeti lépése volt az első világháború majdani szövetségi rendszerei felé. A boldog békeidőknek nevezett időszakban a felnövekvő generációk kezdték elfelejteni a háborús korszakokat, for-

⁶⁹ Hóman–Szekfü: 1936. 457.

málódott és átalakult a társadalmi élet és a politika világa. A nagyhatalmak közötti feszültség azonban a XX. század elején már a háború előszobájába sodorta Európát, amely elvezetett 1914 nyarához, a trónörökös, Ferenc Ferdinánd meggyilkolásához. A merényletet követő egy hónap múlva a háborús gépezet beindult, a szövetségi rendszerek és nagyhatalmi érdekek pedig besodorták Európát és a világot egy sosem látott „Nagy Háborúba”.

Második harctér

I. világháború (1914–1918)

Az I. világháború egy 19. századi észjárással megvívott, de addig nem látott modern fegyvereket és új harci tevékenységeket felvonultató háborúvá vált, amelyet bátran nevezhetünk 20. századi történelmünk gyökereinek, amely látható kihatással van jelenünkre is. Niall Ferguson brit történész a 20. századot egyenesen a gyűlölet évszázadának aposztrofálja, valamint megemlíti, hogy az elmúlt század nagy háborúi bizonyos értelemben máig nem értek véget, nem záródtak le.⁷⁰ Alexander Watson, brit történész szavaival élve: az antant egy *acélgyűrűt* vont a központi hatalmak köré,⁷¹ amely a háború alatt egyre szorosabbá vált, végül pedig megfojtotta a közte lévő államokat. Erre kiváló bizonyítékok a következő adatok: a háború végére az antant-államok birtokolták a Föld összterületének 61, a háború előtti nemzeti össztermék 64 és az emberiség teljes lélekszámának 70%-át! Közép-Európa egy mindenfelől ostromlott erőddé vált, ahonnét milliókat kell távol tartani,⁷² valamint a hátszágok életére is jelentős hatással volt az ostromállapot.

Ennek a háborúnak máig vannak korabeli, írásos nyomai, olyan naplók, amelyek a harctereken születtek, az „egyszerű” katona gondolatai találhatóak benne. A Bihari Múzeum legutóbbi évkönyvében már szerepel első világháborús forrásközlés,⁷³ a következőkben egy újabb, ebben a történelmi időszakban íródott naplót közlünk a Bihari Múzeum gyűjteményéből.⁷⁴

A napló 10x14,5 cm méretű, korának megfelelő állapotú füzet. Ceruzával íródott, az írás jól olvasható, de a naplóban a különböző típusú feljegyzések esetlegesen követik egymást. Oldalszámokkal nem jelölt, 112 lapot tartalmaz, amelyek minden oldalán rajz vagy szöveg található.

⁷⁰ Ferguson: 2012. LXXI.

⁷¹ Watson: 2016.

⁷² Watson: i. m. 10.

⁷³ Csarkó: 2014.

⁷⁴ Leltári szám: BM IV.93.23.8. A szöveg digitalizását végezte: Bagdi László, munkájáért ezúton is köszönetet mondok.

A naplót Horváth Lajos vezette, aki 1885. augusztus 24-én született Dancsházán, majd 83 éves korában, 1968. október 16-án halt meg ugyanott. Napszámos sorban élt, nyolc gyermeket nevelt fel. Az elemi iskola elvégzését követően kétkezi munkát vállalt, Pesten pályajavításoknál is dolgozott, ahol munka után, esténként napilapokat és szépirodalmat olvasott. 1914-ben elragadta a Nagy Háború, melynek során végigharcolta a 4 évet, minden nap a halállal találta szembe magát. Ennek az élménynek a hatására vált „*gondolkodó emberré és íróvá.*” A Magyar Falu c. budapesti lap közölte verset, amíg az meg nem szűnt. Ezt követően Bihartordán, Nagyrábén és Dancsházán tart felolvasó esteket. Költő Nagy Imréhez és Sinka Istvánhoz is baráti szálak fűzték.⁷⁵ Önmagáról ezt vallotta: „*Harmincöt éves voltam, amikor az első rendezett versemet megírtam. Kötethez nem jutottam. (...) Sokat szenvedtem. Nem értettek meg. Rettenetes sors az enyém, vallanék, de nincs kinek.*”⁷⁶

Horváth Lajos a 37. közös gyalogezeredben teljesített szolgálatot. Az ezred tulajdonosa József főherceg lovassági tábornok volt. 1741-ben állították fel az ezredet, 4 zászlóaljjal, nagyváradi és bécsi állomáshellyel, melyeket a nagyváradi kiegészítő területről egészítették ki. A világháborúban az ezred zömét az 5. hadsereghez osztották be, amely délen (balkáni és olasz harctér) teljesített szolgálatot.⁷⁷ A napló érdekessége, hogy írója utászként szolgált, feljegyzései között rajzok is találhatók, valamint a hadikórházi körülményekről is képet kaphatunk. A hadseregnél a műszaki szolgálatot a gyalog- és lovasezredek utászai (pionier) és árkászai látták el. Az osztrák–magyar hadsereg műszaki csapatokkal gyengén volt ellátva, minden hadosztályra (kb. 16 000 fő) egy műszaki század (100-120 fő) jutott. A műszakiak feladata sokrétű volt. Hídverés, drótkötélpálya-építés, vízvezeték-építés, villanyáram-termelés, sziklakitermelés, erődítési munkálatok stb., csak néhány olyan fontos tevékenység, amelyet műszaki, így utász csapatok is végeztek. Ezen felül a fegyverhasználathoz is érteniük kellett,⁷⁸ hiszen sokszor ellenséges tűz közepette végezték munkájukat.⁷⁹ Horváth Lajos a napló tanúsága szerint 1914–1915-ben végezte a „pioníriskolát,” hetente kétszer voltak gyakorlati és elméleti foglalkozásaik.

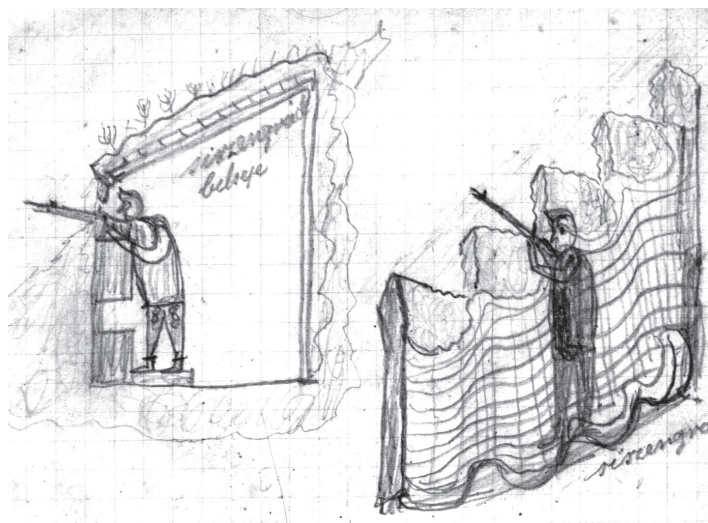
⁷⁵ Kocsis: 2005. 5–7. alapján

⁷⁶ Kocsis i. m. 7.

⁷⁷ Szurmay: i. m. 424. és 433.

⁷⁸ A fegyverhasználat a katonai alapkiképzés része.

⁷⁹ Magyar Műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. 35.

4. kép. Horváth Lajos rajza a mattorellói hegyi gyakorlati iskolából, 1914 decemberéből⁸⁰

A naplót nem teljes terjedelmében, csak részleteiben közöljük, melynek oka, hogy sok, a jelen tanulmány keretei közzé nem illeszkedő részt is tartalmaz.

A naplóban található bejegyzéseket időrendbe szerkesztve tesszük közé. A kihagyott szövegrészeket (...) jellel jelöljük. A „cz” betűírási módot a kor- és hangulatidézés miatt hagytuk meg.

***Horváth Lajos önéletrajza (részlet)*⁸¹**

Azután jött 1914 nyara és megindult a nagy világháború. Júl. 27-én bevonultam a 37 közös gyalogezredbe Nagyváradra a rezerve 3 zászlóalj 11. századba. Aug. 21-én pedig elmentünk az olaszországi határszélére, 4 napi vonatutazás után Trentó határszéli városba vonultunk be a Madrúzzó Kaszárnnyába. Ez a város tele volt kaszárnnyával mindenütt. Aztán jártunk gyakorlatokra és tanfolyamokra, nehéz volt a hegymászás, sokszor megizzadtunk a hátizsák alatt. Jártunk lövészárkot csinálni és a hegyeken utat csinálni, sok szerpentin gyalogutat megcsináltunk. Majd eljött 1915. május 20., az olaszok is megizenték a hadat és kivonultunk mi is a havas hegyek tetejére, (...) Ott vótunk egész nyáron és télen, majd 1916 februárjába elmentem a kórházba, Trentóba,

⁸⁰ A kép Horváth Lajos naplójában található.

⁸¹ BM IV.93.23.4

innét Insbrukba⁸² vittek, majd egy pár hétre rá újra tovább mentem, Szalcburgba,⁸³ ott voltam vagy 3-4 napig. Aztán a kórházi vonattal 2 napi utazással Csehországba értünk, ott Prága körül egy kisebb városba Pribrámba egy iskolából alakított kórházba kerültem, és ott voltam vagy 4 hétig, ahol nagyon jó helyem volt, még ott ellehettem volna, de elkéredkeztem a nagyváradi kórházhoz, és Prágába küldtek. Ott találkoztam K. Horváth Lajos bácsival és még vagy 3-4 magyar katonával, akiket szintén Horváth Lajosnak hívtak, és akkor tudtam meg, hogy milyen sok Horváth nevű katona volt a magyarok között. Itt töltöttem vagy 10 napot, amíg a létszám kilett. Innét Bécsbe mentünk, ott a gyűjtőbe elosztottak bennünket. Engemet már nem Váradra, hanem Óbecsére irányítottak, de mire én odaértem, már onnét az ezred Belgrádba ment, és úgy mentem Becséről Zomborba és onnét egy transzporttal Belgrádba értem. Ott találtam Balku Imrét is és ott Bagosi Gerzsont is. Ott voltam vagy 4-5 hétig, aztán aratási és cséplési szabadságot osztottak. Én is kaptam 2 heti szabadságot, és akkor csináltam azt a régi nagy kaput, amely 42 esztendeig bírta a szolgálatot.

Mikor visszamentem Belgrádba, utána 2-3 hét múlva már menetszázadba tettek, és indultam kifelé a harctérre. Ez a menet odament, ahonnét én elmentem a kórházba. Ezt megtudtam (...) és így nyugodt voltam a helyzetem felől, hogy ösmerősök közzé megyek.

Bagosi Gerzson is akkor ment, egy nap mentünk, de ők észak felé mentek, mi meg dél-nyugat felé. Én hívtam magamhoz, Ő is azt akarta, hogy menjek ökhözájuk. Én nem akartam északra menni, Ő sem jött hozzám, és majd Ő egy pár hétre meghalt valami kárpáti kórházba. Engem nem ért semmi baj. Megérkeztünk újra Tirolba, de már egy másik helyre, a régi helytől 50 km távolságra, egy nagy magas sziklás, zord kinézetű hegyre. Azon a hegyen fogták el Harmati Károlyt és Szőke Károlyt, aki akkor ott volt, mind fogságba került, de azért a három századból kettő megmaradt és azért kellett a pótlás. 1 század a Móra nevű hegycsúcson volt, és csak azokat fogták el, akik az árkokba és őrhelyen voltak. A kavernabeliek elmenekültek, a másik század egy másik hegycsúcson volt, de azt nem tudták elfoglalni, és a harmadik század pedig rezervába volt mindig, úgy, hogy 2 század a két csúcson és 1 század pedig rezerva és minden hónapban váltotta egymást. Itt lőtték meg Szőke Áront menekülés közbe. Mikor mi kimentünk, a hegycsúcsot akkor foglaltuk vissza egy éjszaka, de az olaszok nem is nagyon lőttek, mert támadásra nem számítva, levetkezve aludtak és legtöbben csak elmenekültek. Egy telet ott töltöttem, sok hó volt 1917 telén, onnét voltam szabadságra.

⁸² Innsbruck

⁸³ Salzburg

(...) Új helyre mentünk egy nagy magas hegyre a Monte Baldó volt a neve (...) Majd február hónapba leváltottak bennünket és aztán egy erdőből sodronypályán elszállítottak bennünket újra egy hosszú völgybe, ahol már nem voltunk sokáig, itt rossz hely is volt. Mikor felváltották a zászlóaljat, már új beosztást csináltak és 105 gyalogezred lett a neve. Akkor elmentünk Trentóba 3 napi pihenő után Primolano, Arsie, Feltre nevű kisebb városok elhagyása után, egy szűk völgybe érve, egy szerpentin úton felfelé mentünk, de csak 1 ember mehetett az úton, és utána 50 lépés távolságra mehetett a másik ember. Így is mindig lőtte az ágyú a völgyet és az utat, ezt a hegyet nevezték Montegrappának. Mikor felértünk a tetejére erdős volt a teteje, a közepén volt egy deszkabarakk és aludni is csak ruhástól lehetett, ha ugyan tudott aludni valaki, mikor a barakk ablakát mindennap kitörte a nagy dörejvel járó rezgés, és éjjel-nappal mindig ki a lövészárkokba és vissza a barakkba. Itt nagyon rossz hely volt, úgyhogy beteg lettem és elmentem az orvosi vizitre. Ekkor találkoztam a rábéli Mahon, illetve Svarcz zsidó fiával, aki már segédorvos volt és elküldött a kórházba. Így otthagytam végleg a harcteret, de nem is volt már az én bandámból ott egy ösmerősöm sem. Már akkor bort sem adtak és egy kenyeret 4 ember kapott. De ez már 1918 április végével vagy májusba volt. Aztán megírtam még néhány kórházat, míg hazajöttem és újra Belgrádba kerültem és ott voltam a rezerva századnál. Ekkor már 1918 augusztus eleje volt, és mentek a menetszázadok a harctérre Albániába, minden héten 2-3 menet század is indult. Szerencsére én még elkerültem valahogy a menetszázadot, de már egy pár nap múlva beleestem volna, de ekkor kellett a szegedi hidász zászlóaljhoz vagy 100 ember, és oda jelentkeztem, és a toborzással megbízott százados fel is vett. Ez nagyon nehezen sikerült, mert az őrmester az oláhokat szerette volna odaadni, de az oláhok megbuktak a vizsgán, és így miután becsapták, a százados maga vizsgáztatta meg, akiket felvett. Olvasni, írni és számolni kellett. Így a vizsga után otthagytuk Belgrádot örökre. Még aznap este felültünk a vonatra és hajnalra Szegedébe értünk. Aztán kijártunk a Tisza folyóra csolnakázni és hidat verni, minden nap csináltunk 1 hidat és el is bontottuk. Aztán később elmentem Máriaradnára robbantótanfolyamra, de már október volt és 31-én kitört a forradalom. Tisza Istvánt meggyilkolták, és a rend és fegyelem felbomlott. Már én nem is mentem Szegedre többet, hanem csak Aradig jöttem Radnától, onnét a Békéscsaba felé induló vonatra szálltam és még a fegyvert is ott hagytam az aradi állomáson. November 2-án már itthon voltam. Áldatlan idők következtek ezután. Megalakították a Nemzetőrséget, Elöljáróságot is választottunk, én esküdt lettem, de az ország gazdátlanlanná lett, és már 1919. április 4–5-én itt voltak a románok, és nem is

mentek el, majd csak 1920-ba tavasszal, és kirabolták az országot. Aztán 1920 őszén jöttek Horthyék, és újra előjáró-választás volt és lassan lecsendesedtek az emberek. Az ország pedig szépen elveszett. Elvették a románok, szerbek, és a csehek. Csak az ország kis közepe lett újra Magyarország.

A fenti önéletrajz kiváló összhangban áll a következő naplóbejegyzésekkel. Míg az önéletrajz később született, addig a napló közvetlenül a háborús időszak alatt íródott.

Részletek Horváth Lajos harctéri naplójából

Imák, elmélkedések⁸⁴

Reggeli ima

*Hálát adok néked, mennyei Atyám
e reggeli órában, hogy az elmúlt éjjel
is megőriztél minden veszedelemtől
és e reggelre épségbe felvirrasztottál.
Továbbá is téged kérlek, jó Istenem
Viselj gondot reám e mai napon is.
Őrizz meg a veszedelmektől és légy
mellettem védő paizsoddal
Adj erőt ellent állani a kísértő bűnöknek és
terjeszd kivédő Szárnyaidat a tőlem
távol levő kis családomra is
És adjál végét ennek a borzalmas
háborúnak, hogy így megszabadulva
Áldhassuk és dicsőíthessük szent
nevedet. Szent Fiadért a Jézus Krisztus érdeméért
Ámen*

Estvéli ima

*Áldott légy, Felséges Isten, hogy e mai
napon is vezérlőm és oltalmazóm voltál
Esdve kérlek ó végtelen kegyelmű
mennyei Atyám, viselj gondot reám a
nemsokára békövetkező éjszakába is*

⁸⁴ Az imák és elmélkedések a naplóban a szöveges részek között, rendszertelenül vannak feljegyezve.

*Én is együtt fohászkodok hozzád a
Dicséret fennkölt lelkű írójával hogy
„A ránk jövő éjszakába
Fogadj szárnyad árnyékába
A gonosz hozzánk ne férjen
Kár, romlás, bánat ne érjen
Isteni hatalmad szent karja
Amit bírunk, mind bétakarja”
Légy velem az éjszaka sötétségébe
a veszedelmek között,
és adj erőt leküzdeni a fáradalmakat és nélkülözéseket.
Adj, ha időm van rá, csendes nyugodalmat.
Oltalmazd meg a tőlem messze távol lévő családomat
és véd meg az éjjel is minden szerencsétlenségtől,
és hozd fel reánk egészségbe a holnapi napod,
hogy reggel újra dicsőíthessem nagy nevedet.
Most pedig adj jó éjszakát az otthon lévő családomnak,
és az egész emberiségnek.
Énnékem is adj jó éjszakát, a holnapi napra boldog felvirradást
és adj közeli békét a földön.
Hallgasd meg, jó Istenem, ezen estéli imámat.
Az úr Jézus érdeméért. Ámen*

Ima

*Mindenható és mindent tudó Isten, mennynek és földnek, életnek és halálnak egyedüli ura, hozzád fohászkodok igaz szívből és alázatosan kérlek, hallgass meg kegyelmesen és adj tehetséget, hogy ezen imámat szívem szándéka szerint színed előtt elmondhas-
sam.*

*Ezen órában azokról akarok, és azokért imádkozok hozzád, jó Atyám, akik a földi élet-
ben hozzám legközelebb állanak, és akiknek együtt létével boldog családi életet éltem
mindaddig, amíg rendelkez el nem szólított, és Királyom, hazám iránti kötelességem,
szülőföldemtől távol a harc mezejére rendelt. De azért szívem, ez a különleges kis hús-
darab, soha nem szűnt meg a messze távolba sem értök dobogni és aggódni. Téged
kérek tehát, véghetetlen kegyelmű jó Istenem, viselj gondot szeretteimről és terjeszd*

ki felettük védőszárnyaidat. Oltalmazd minden veszélytől forrón szeretett hitvesemet, akivel a legtisztább szívbeli szeretet és ragaszkodás egyesített és a hűségesküi örökre megpecsételt. Védjed a kísértések ellen. Erősítsd benne a reményt és önts szívébe bizalmat, egy jobb jövő felől. Hogy legyen hozzá elég ereje elvárni, amit bölcs rendelésed a háborúban osztályrészemül juttatott. Ha pedig akarod, úgy határozol, hogy többé nem találkozok avval, akit e világon a legjobban és önzetlenül szeretek és utoljára szívemben és ajkamon az ő nevével halok meg. Akkor, ó örök Isten, vigasztald meg árván maradt, és özvegyi gyászba borult szívét. És adj erőt neki a hitvesi párját veszített mérhetetlen fájdalma elviselésére. De azért leborulva járulok trónod zsámolya elé és buzgón esedezem hozzád, ó engedd még egyszer meglátnom kicsi családomat, és hozd el reám a viszontlátás kimondhatatlan és boldog örömperceit. Őrizd meg életemet a háború száz és ezer veszélyétől, hogy majd hazatérve újra a te félelmedbe és tiszteletedre nevelhessem fel árván apátlan kisfiamat. Amelyet kérlek, véd meg az árvaság keserű kenyerétől, mert lehetnek és vannak az életbe jószívű emberek. Hisz a Biblia mondása szerint Isten a kövekből is teremt Ábrahámnak fiakat. De azért a szülőt, az Apát nem képesek pótolni. Adjad, jó Istenem, hogy ez a kis ártatlan gyermek még ismerje az apját, amelyről eddig nem tud, és amelyet nem ismer. És vidítsd meg a szívét egy öreg asszonynak, amely nekem nagymamám, és a sors folytán, második anyám. Aki már túléli egész családja halálát. És mint akinek az élet csak bánatot és töviseket termett, talán egyedül és résztvevő családi szívek nélkül száll sirjába. Kérlek, ne hozd reá ezen rettenetes bánatot, és ne add, hogy még életébe megérje, és meglássa családja pusztulását, amelynek én már az utolsó sarja vagyok, és derítsd fel ennek az öregasszonynak bánatos élete alkonyát, avval hogy add meglátni neki még egyszer az egyetlen unokáját, mint élete beborult egén az egyedüli reménycsillagot. Hallgasd meg ezen könyörgésemet, Ó Nagy Isten. Szent fiadért, az úr Jézusért. Ámen.

Ének

Az Isten a mi reménységünk
Midőn reánk tör ellenségünk.
Minden háborúságunkban
Megtart erő hatalmában
Azért a mi szívünk nem félne
Ha az egész föld megrendülne
És a hegyek a tengernek
Közepébe bédülnének

*A mennyei magas égben
Istennek dicsőség légyen
Ki szent fiát küldé értünk
Hogy megváltónk lenne nekünk*

Ima a lövészárokból, írtam 1915. november

*(...) Az ég a te trónod, a föld a te zsámolyod, ez a lövészárók a te lábodnak nyoma.
Ó de itt a halál tanyáz. Golyó, golyó után süvít, keresve, hogy kit ejtsen el, de jólesik
hinnem, hogy nekem egyik sem árthat, mert te itt állasz mellettem, rajtam az oltalmad,
hogy engemet befedjen. Istenem, tedd erőssé bennem a hitet, hogy akik benned nem
csalatznak, nem lehet annak bántalma, kinek te vagy az oltalma. Hogy így, mint az
égi haza gyermeke teljesíthessem kötelességemet földi hazám iránt is, hogy veszély és
halál vissza ne tartson kötelességem teljesítésétől és legyenek mindkét hazámnak hű és
engedelmes fia. Ámen*

*Karácson estéje van most, esik az eső most künn. Én most kavernában⁸⁵ vagyok, de kint
rossz az idő, fönt a hegyen hideg van már és hó. Három hete hogy itt vagyok, olyan sötét
van, mint a korom, sokat gondolok haza azokra, akik hozzám tartoznak és ezek egy öreg
Nagymama, a Nőm és egy kisfiú, Imre. Féléves kisfiú volt, mikor otthon hagytam, de már
nemsoká másfél éve hogy nem láttam. Azt írja Vilma, hogy Imre már beszél sokat, de én
már magam szeretném hallani. De Isten tudja csak, hogy meglátom-e valaha vagy örök-
re elváltam tőlök, ki tudja. El van rejtve erre a felelet a jövődő titkos fátyolába. Hej, de
sok mondanivalóm is volna nekik valaha, vagy elviszem magammal az örök enyészeti ha-
zájába, mert tépelődök tovább. Hiába megyek aludni, de éjjel is haza álmodozok, nyug-
hatatlan vagyok, unom már ezt a rossz világot. Isten veled, kis családom. Jó éjszakát.*

Egy merengés

Írtam '915. december

*Csillaghímes égből boldog angyalsereg
Sugárzó lelket napfényből szőtte meg
Szépség csókolgatta jószág ölelgette
Szívárvány ösvényen vezette a földre
Azért bármerre jársz, édes derű árad
Szíved melegétől minden könny felszárad*

⁸⁵ barlang, fedezékként használt üreg

*Csillagtalan égben sápadt üdvözültek
Akik lenn a földön mindig csak szenvedtek
Gyászos selymet téptek végzet rokkájáról
Sírva szőtték lelkem éjszínű homályból
Hangomra könny perdül jártamban-keltemben
Utánam sóhajok kis fuvalma lebben*

*Mégis kettőnk szívét – végzet titkos keze
Téphetetlen fonallal egymáshoz kötötte
Szent cél felé tör fel mindkettőnk szárnya
Napfényes lelkednek vagyok rezgő árnya
fény sugárt harmatcsepp virágkehely issza
Érzésed árnyát veri szívem vissza*

*Követlek, kísérlek magasságba, mélybe
Suhanva sötéten megtaposva, félve
Imbolygok előtted – bujkálok utánad
Csupa tied vagyok, mégsem vagyok nálad
Árnyék vagyok. Eggyé veled nem olvadok
De hűnyó fényeddel egyszerre elhalok*

Vasárnap

Írtam '915 karácson előtt, vasárnap

I.

*Nem ígérted, hogy jössz, várlak, mégis várlak
Felveszem a legszebbik ruhámat
Tündérkezek szőtték lágyan omló lenge
Habos fehér, mintha bárányszerű lenne, mit az égről téptek*

II.

*Remegő ujjaim virággal babrálnak
Hely sincs a tenger harmatos virágnak
Itt rózsabokornyai, amott szegfű mályva...
Hamar egy hasábot a hűnyó zsarátra
Várlak téged, várlak*

III.

*Duruzsol a kályha karszéket elébe
Ketten is elférünk párnázott ölébe
Kioltom a lámpát, ugyan minek égne
Elég lesz a zsarát rózsza, ködös fénye
Jaj csak már itt volnál*

IV.

*Meggörnyed a vállam, megrogyik a térdem
Összekulcsolt kézzel könnyes arccal kérdem
És ez mindig így lesz? Nem válaszol senki
Indulok, imbolygok aludni, pihenni
Jó lenne nem lenni*

Izenet

Írtam '916. január

*Szép hazámba ismerősök mennek
Kedvesemnek tőlök, mit izenjek
Szóljatok be földiek, ha léssen
Utazástok háza közelében
Mondjátok, hogy könnyeit ne öntse
Hű párjának kedvez a szerencse
Hej, ha tudná, mily nyomorba élek
Meghasadna a szíve szegénynek
Elváltunk, egyikönk sem mondta, hogy
Egymáshoz többé lesz szavunk
De éreztem, szívem dobogta
Hogy többé nem találkozunk
Sohasem*

Harctéri események leírása (részletek)

Trentóból eljöttünk ide, Roveretóba, 1915. március 30-án. Roveretó elég szép kis város. Voltunk rukkolni ápr. 8-án, Riva felé, 5 falun keresztül, láttuk a Gerda tó szélét. Nagy rukkolásunk volt április 16-án, voltunk a hegyen 1900 méter magasan, a lehető legmeredekebb utakon.

Ápril 24. ma van Szent György napja, szép idő volt ma, munkára voltunk. 29–30-án a hegyen fűrtünk a kősziklákba.

Ma van május 2-ika, szép idő van.

Május 3., 4., 5., 6., 8. a piánérok, mink, csináltunk egy sitzplatzot.⁸⁶

Május 11. Most voltunk egy úton a pionér főhadnagy úrral. Sziklák és források, szakadékok, patakok között vitt az utunk, és láttunk sok furcsa természetes szépséget, amelyet csak a hegyes vidéken lehet látni, de amelyet talán elhinni sem lehet, amíg az ember valóban meg nem látja. És a természetnek ez a csudálatos sokoldalúsága félni, és csodálni tanítják az embert. Eszembe jut, hogy „Oh természet, te dicső természet, Mely nyelv merne versenyezni veled.” Egyike volt ez a legtanulmányosabb utunknak, idáig itt Roveretóba.

Május 12–13. Arbajton voltunk, vagyis dolgoztunk. Az egész völgyén drótsövény akadálykerítést csináltunk, vaskarókat alítottunk és szúródróttal befontuk.

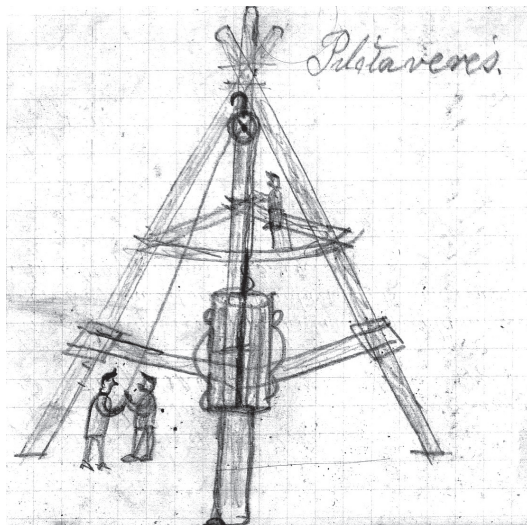
Május 14. Arbajton voltunk délelőtt, szintén kerítést fontunk, délután tűzoltó iskola volt.

Május 15. Újra arbajt. Drótakadály, délután fürdés.

Május 16. van ma, vasárnap, most idáig pihentem. 10 óra délelőtt olvasom az „Estet” és nehezen várom, hogy mi is lesz hát az olaszokkal. Talán 20-án dől valamire, írja a lap.

Május 23. Eljött az a nap, amelytől féltünk, és a legrosszabbra fordult, minket pedig itt talál legelől a fronton. Ez a pionércsapat áll 24 emberből. Egy kis vándor csapat ez, amely hol nagyon jó és ellenkezőleg, hol nagyon rossz helyt van, valódi csavargó banda. Újra felelevenedik előttem a Petőfi költeménye a „Csavargóhoz,” amelyben találón és igazán hűen festi le a csavargó életet. Mintha csak 70 évvel ezelőtt, rólunk énekelne. Ez a banda robbantotta fel május 21-én a Rovertói Lénó menti épületeket, közte a Lénó kaszárnyát, egy remek, új, modern állami épületet. Aztán egy tűzérkaszárnya, amely még épülőben volt, de ennek daczára óriási magas és nagyszabású épület volt és ugyanott egy istálló, amely szintén igen szép volt, és még több szép épület pusztult el. Továbbá egy papnevelde, vagy kollégium. Fölrobbantottuk. Még utána elpusztítottunk egy bőrgyárat, és több Lénó menti civil házat. Aknáztunk utakat, alagutat, aknamezőt, kézi gránátot készítettünk. De ellenkezőleg újraépítettünk utakat, barakkokat, kavernákat, lövészárkokat, tűzérállást, és dolgoztunk hol jó, hol rossz helyt, ahogy a nóta mondja, hol kerék, hol talp.

⁸⁶ sitzplatz: ülőhely

5. kép. Horváth Lajos rajza a cölöpverésről⁸⁷

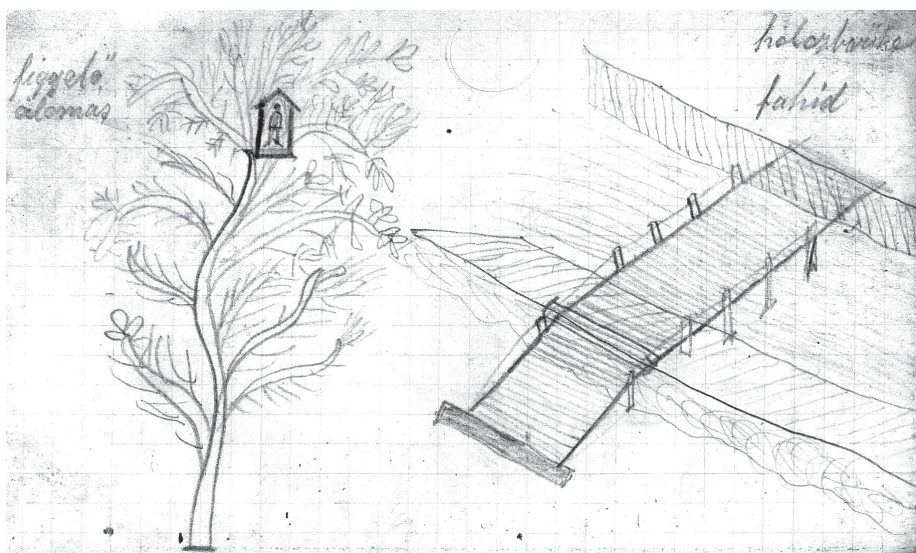
A Pionír szakmából

A Rovere-tói⁸⁸ nagy új épülőben levő tüzérkaszárnyát felrobbantottuk '915. május 21-én. Ez egy óriási méretű kaszárnya volt, és a technika minden új találmányával felszerelt 5 emeletes kaszárnyát. Az első robbantás kevés robbanóanyag miatt csak megremegtette, de nem döntötte össze, hanem a második, amely 30 mázsa puskapor és 8 láda dinamit felszerelés után, azt a föld színéről, valósággal majdnem eltüntette, és a rettenetes levegő nyomás meg a borzasztó dőrej hangja alatt a városba az épületek megrepedeztek és az ablakkarikák kihullottak. Az óriásrobbanás a határon is áthallatszott az olaszokhoz, és mintegy tudatta velek, hogy várjuk őket, és még egy szép kaszárnyát robbantottunk fel, a neve a Zénó kaszárnya. Onnét való a cigarettatöltő és az evőeszközöm, egy villa és kanál a tisztí étkezdéből. Ezek után még egy sereg kisebb épületeket robbantottunk fel és csak most tudtam meg valóba, mi a foglalkozásom. Most már sokért nem adtam volna, ha a pionír szót csak hírből hallottam volna, mert ez iszonyú vigyázattal jár és az ember a legkisebb hibáért, vagy vigyázatlanságért az élettel fizet, ami a legrosszabb, hogy a másik hibája folytán is szintén

⁸⁷ A kép Horváth Lajos naplójában található. (der Pilote-cölöp)

⁸⁸ Város a Garda-tó északi csücskétől keletre.

úgy áll a dolog. De hála Istennek én idáig megmenekültem, de láttam, hogy egy dinamitpatron elsülése egy kollegánknak, név szerint Harsányi Ferencnek a fél szemét egész kivitte és még másik kettő pedig az aknával együtt felrobbant, és úgy hullottak a levegőből vissza. Így aztán most keservesen kell fizetni a tudni vágyásért és még az olaszon kívül a dinamit is ellenség, amely azonnal megbosszulja magát, mihelyt a szabályát egy kicsit megsértjük. Jegyeztem '915. június 11.

6. kép. Horváth Lajos rajza: Figyelőállomás és fahíd

Napiparancsa 1915. július 30.

Ötödik hadsereg katonái Vezéreknek ez a legmagasabb kitüntetése elsősorban nektek szól. A ti hűségeteknek, a ti hasonlíthatatlan hősiességeteknek, a ti sziklaszilárd eltökéltségeteknek, szól, hogy a hazai földből egy talpatatnyit sem adtok fel parancs nélkül. Még gyermekeitek és unokáitok is büszkeséggel fogják mondogatni, hogy ti harcoltatok az Isonzónál. Ötödik hadsereg katonái, Vezérek büszke reátok.⁸⁹

⁸⁹ A „vezér” személye József főherceg lovassági tábornok, az ezred tulajdonosa. Eredményeiért számos dicséretet és kitüntetést kapott: 1915-ben megkapta a Vörös Kereszt I. osztályú hadiékítményes Díszjelvényét, a Lipót-rend hadiékítményes nagykeresztjét, a bronz és ezüst Katonai Érdemérmét (Signum Laudis) hadiszalagon, és a porosz másodosztályú Vaskeresztjét. Parancsnoki döntései előtt szerette személyesen megismerni a valós hadművelleti helyzetet, ezért rendszeres látogatója volt a lövészárkoknak, megfigye-

1915. aug. 21. kaptunk 6 ágyúlövést. Megfigyelte az olasz, hogy dolgozunk, és 15 czentis ágyúból lőtt ránk, mert eltávolodtunk, és valóságos csuda volt, hogy közülünk senkinek nem lett semmi baja, pedig elég jól lőtt a hitszegő talján. Csak a szerencse nincs vele a tudományával, amelyet már volt alkalmunk látni és tapasztalni idáig eleget. Mintha a szerencse csak a mi egyedüli tulajdonunk volna. És a taljánnak hiába ereje, tudománya, míg a szerencsét is el nem csábítja tőlünk, addig számottevő sikert szerintem nem arat. Az olaszok sokat lövik az állásainkat ágyúval, mert egy mély szakadék van köztünk. De idáig még sem nekünk kárt, sem maguknak eredményt, amely felemlítésre méltó volna, még el nem értek.

Szeptember és október⁹⁰ hónapokba elkeseredett küzdelem folyt a frontunk bal oldalán, két hónapi támadást kísérelt itt meg az olasz. A feszítésgn⁹¹ folytonosan olasz nehéz ágyúk tüze alatt állottak. De ennek dacára is csak a birtokunkba maradtak, és a gyalogsági rohamok is a támadó vesztesége mellett visszaverettek, és azóta ott csend van, csak a nehéz ágyúk dörögnek, de gyalogsági támadás nincs. Annál sűrűbb a repülőők támadása, ha tiszta az idő, mindig gépek járnak a levegőben.

Újabb az olaszok a Rívai vonalra vetették magokat, ez a jobb oldalunkon van. Már hetek óta a legnehezebb ágyúkkal lövik éjjel-nappal a hegyoldalakon az erdőket, több helyet felgyújtották, és oda is sok vért pazaroltak már egy néhányszor, de idáig ott is kevés siker koronázta a fáradságukat. Éppen egyszer, egy alkalommal lőtték le csak egy repülőnket Szeráda körül. A mi bandánk, a pianérok lementünk Kúardiába. Egy kis falu ez. Egy nagy kocsiszínt, egy apró-cseprő épületet, latrinákat, fürdőt, utakat csináltunk. 1915. december 3-án mentünk le, és ott töltöttük a karácsonyt, az újévet. Elég jó meleg és nyugalmas helyünk volt ott. Újévben elment tőlünk a kommandósunk, elhelyezték, Főhadnagy Knoll, így hívták, német volt, de azért jó ember volt. A stellungba⁹² mentünk febr. 10-én, onnét másnap kijebb, egy erőltetett állásba, az olaszok közelében. Éjjel árbájt van, nappal pedig, ha az olasz lő, alárm, és így pihenő szépen nincs, 8 éjjel-nappal háltam ott a havon, sátor alatt. El lehet képzelni, hogy milyen pihenés ez, az ellenség 2-3 száz lépésre. Szunnyad az ember, de keze a fegyveren, és ha lövést hall, rohan álmálásoknak és előretolt őrhelyeknek, ezzel elnyerte katonái megbecsülését. Azon kevés tábornok egyike volt, aki megkapta a 12 heti folyamatos frontszolgálatért adományozott Károly-csapatkeresztet. Gyakran tartózkodott katonái körében, ismerte megismerte gondolkozásukat, és igyekezett javítani felszerelési, ellátási és higiénés gondjaikat. Magyar nemzetiségű egységeit hihetetlen katonai teljesítményekre sarkallta, ha a főherceg az ő körzetükben tartózkodott.

⁹⁰ 3. isonzói csata, 1915. október 18–november 3.

⁹¹ festung: erőd

⁹² stellung: állás

ból a kijelölt helyére, ez nem egy irigylendő sors, és megőrli az idegeket. Itt lettem beteg és a második viziten spítálba⁹³ küldtek. Most itt vagyok Insbrukba, a spítálba.

1916. márcz. 6.

Insbrukba töltöttem 7 napot, spítálban. Egynapi és kétéji utazás után most itt vagyok egy kis csehországi városba spítálba, Pribram a neve. Voltam kint a városba, elég szép hely és minden épület czifra és kőből épült. Vettem kint képeslapokat, hazaküldöm emlékeknek, ha ugyan addig itt leszek.

7. kép. Horváth Lajos rajza, 1916, Insbruck⁹⁴

Márcz. 8. Újra kint voltam és vettem egy bicskát, elég drága. 3 korona 30 fillér; tokkal, ez csehországi emlék, ha el nem vész. Vettem két zsebkendő is, mert nem volt egy sem már. Kapni nem kaptam, csak ezelőtt két évvel egyet Váradon, a magamé meg elnyűtt.

⁹³ spítál: kórház

⁹⁴ A kép Horváth Lajos naplójában található.

A kettő 45 krajczár, egy fél kiló alma 18 és 20 krajczár, egy pohár sör 13 kr., egy tea 13 kr. Erre most borult, ködös idők járnak. Annyiból a helyzet jó mégis, hogy kapok magyar újságot minden nap. A menázi reggel kávé, délbe leves, krumpli, hús, mártás. Este 4 óra kávé. Vacsora krumpli, káposzta, kása, az étel változatos. Elgondolkoztam, ha most ott lehetnék melletted és szemedbe nézve vagy válladra téve kezemet, nézhetném a csillagos égboltot. És közben elbeszelném neked az eseményeket és keserű élményeket, amelyeket már egy éve, hogy tetőled, akit mindeneknél ez világon jobban szeretek, oly mesze távolba átéltem, akkor... akkor talán nem égetné valami úgy a tarkómat. Igen, akkor talán megint boldog lennék.

Márczius 15.

Ma van márczius 15-ike a magyar sajtószabadság napja, amelyet a békevilágba mi, Magyarok megünnepeltünk. De most háború van. És pedig már a 20-ik hónapja. Elég hosszú idő, kivált annak, aki benne van. Én majdnem 10 hónapot éltem át fronton egyfolytában. És most a spítálba vagyok. Tüdőcsúcsburulttal jöttem be.

Ma szép idő van, itt, Csehországba és ki is lehet menni a városba minden délután. A kollegák kint vannak, de én most nem mentem ki, mert nincs kedvem. Sokat gondolkozok a jövő felől, hogy mikor lesz vége ennek az európai embergyilkolásnak, amelynek a világ fennállása óta nincs párja a világ történetében. És ez rettenetes ma a 20. századba, hogy a legműveltebb népek ölik egymást ezerszámra, és félő, hogy ez annyira divat lesz, hogy ezután talán nem is tudnak nélküle a diplomaták megélni. Ennek a vértengernek nincs már semmi értelme és még a tűz mindig terjed, aminek az a jele, hogy már nincs erő, amely eloltaná, és így végigperzseli az egész világot. Ma már újabb ellenségünk van, és ez Portugália, amely elkobozta a kikötőibe horgonyzó német hajókat. De úgy vagyunk Amerikával is, hogy hovatovább ellenünk támad. Mert Anglia befolyásolja és Anglia az egész világot sorompóba állítja Németország ellen. Tehát mentől tovább megy ez a háború, reánk nézve annál rosszabb lesz. De hiába, az Entente halálra ítélte Németországot és vele minket, magyarokat is és ezt a mentől hosszabb háborúval akarja megvalósítani. Valóban a németek küzdelme páratlan, ahogy ez ellen a gyalázatos kimerítő cselszövények ellen küzdenek. Hisz ellenségeink közül az orosz maga megfelelt volna erejével a központi hatalmaknak, normális számítás szerint, de nem így történt, mert ma az orosz megtépázva vonaglik. A kis Belgium, Szerbia, Montenegro eltaposva. Itália 10 hónapja vérzik eredménytelenül. Most jelenleg pedig a germán óriás a Revanche Franczin⁹⁵ köztársasággal mérkőzik, egyik legfontosabb,

⁹⁵ Franciaország az 1871-ben Versailles-ban kikiáltott Német Császárság, számukra szégyenként megélt

de a legnehezebb pontján is a Nyugati frontnak. Verdunnél folyik az élet-halál harc, mégpedig az ebbe a háborúba is páratlanul álló hevedéssel és buzgalommal óránként 25 ezer töltet repül Verdún egyes pontjaira. A francziák elkecseregetten védekeznek és ellentámadásokkal igyekeznek föltartóztatni a németeket.

8. kép. Horváth Lajos rajza, amely saját kórházi fejtábláját ábrázolja

De a már 3 hét óta tartó offenzívában is tért nyertek a németek, és több fontos külső erődot megszállottak. Úgy látszik, hogy a németek minden erejüket megfeszítik. Mintha az lenne az utolsó felvonulása ennek a világtragédiának. Talán érzik, hogy most vannak a leghelyesebb úton a béke felé. Mert az angolok után a francziák azok, amelyek a hosszú háborút akarták. Ha ugyan a németek ezen szándékukat meg nem hiúsítják. Mert a németek most, hogy Arany szavaival éljek, úgy vannak, mint Toldi Miklós, midőn a cseh óriással párviadalra kelt és oda kiáltotta hogy...

„Meg kell itt most halni, tudod egyiköknöknek

Nem szükséges aztán csolnak holt embernek”

Érzik ezt a francziák is, mert a fő politikusok kritizálnak, vitáznak, ami annak a jele, hogy baj van.(...)

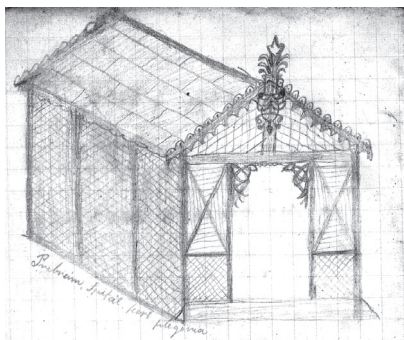
16. Márcz.

A verduni küzdelem tovább folytatódik, de most a legújabb az olaszok új offenzívája, amint a „Pesti Napló” írja az olaszok az ötödik nagy offenzívába fogtak és már előre töréseket próbáltak is újra csak Görz táján, az Isonzó mentén és Tirolban is egyes helyeken, (...) és majd elvállik, hogy mi lesz a következménye.

eseménye miatt kezelte prioritásként a visszavágást. A Horváth Lajos által használt kifejezés erre utal.

17. Márcz.

Voltunk egy ingyenes előadáson ma délután, de nem értettünk semmit. Valami viaszbábok beszélgettek egymással, civil és katonatisztek kosztümjébe voltak öltözve, de mert a beszéd csehül folyt, épp ezért semmit sem értettünk. A játékot kis viaszbábok tréfás testgyakorlata fejezte be és hazamentünk. A terem elég szép és nagy volt. Igazán szép épületek vannak itt mindenütt. Csehországba kő és téglá az egész, és szép kis város ez a Příbrám, egy dombon van egy klastrom vagy kálvária itt a város mellett, és vasárnap meg is tekintem, ha jó idő lesz.

9. kép: Horváth Lajos rajza: A kórház épülete Příbramban

10. kép: Horváth Lajos rajza Egyházi épület Příbramban

Ma van 18-a Sándor napja, szép idő van, voltam sétálni, megittam egy pohár sört, és most itthon vagyok, az ágyamon fekszek, gondolkozok és unalmamba írok jegyzeteket, érdekebb mozzanatot az életemből. De vajon meglátja valaha az, akinek szánva van? Ez a kérdés ma még megoldhatatlan probléma, amelyre az eljövendő idők vannak hivatva felelni.

Márcz. 19.

József napja van ma és újra szép idő van ma, a menázi délbe krumpli törve, egy kis hús, este krumpli meg virsli. A krumpli itt minden nap van és krumpli itt a fő étel, mert kenyér helyett is ezt adnak este és délbe.

Ma voltam kint és fent is voltam a kálvárián, ahonnan út is vezet a városba, és igazán szép a belseje, a katolikus vallás minden czeremóniájával felszerelve. A falakon freskó és szent képek vannak. Itt vannak a bazárok is, vettem egy kis czifra képet 40 krcz., és egy porcelánpipát 30 krcz., egy gyűrű 15 kr, egy függő tű 15, összesen 1 forint. Most már vacsora van és itt az asztalon újra a krumpli, bőrije főzve, és egy tányérban egy kis vala-

mi hús maszatos mártásféle, ez a vacsora, így élünk itt. De a beteg embernek igaz, hogy nem is sok kell, csakhogy ám nem mindenki beteg itt, legalábbis nem annyira, minthogy a vizitnél tetteti magát, mert a vizit után sokszor, mint mikor az ember egy muszájbeli kellemetlenségen átesik és a számára jól végződött, ha az orvos elmegy, felugranak az ágyból és úgy verik egymáshoz a papucsot, lepedőt, paplant és úgy dulakodnak, az orvosságot pedig, ha keserű, rendszeren, kanalankint a köpőcsajka fogyasztja el.

Ma van **márcz. 20.** most reggel még hűvös az idő, fél kilencz az óra, a vizit már megvolt, amely gyorsan megy, mert öt perc alatt a tizenöt beteg meg van vizitálva. Nekem a hátamat hallgatta meg és följegyezte, hogy kapok mediczint, ami magyarul orvosságot jelent. Ha az idő szép lesz, délután újra kimegyek. Most azon töprengek, hogy mért is nem kapok én levelet, hiszen már 16 napja itt vagyok és majd mindennap írtam és mégsem kapok levelet, hogy lehetnek otthon és hogy mi van velek, azt nem is tudom. Akarnék hazaküldeni egy kis csomagot, hogy a pakkom kevesbedne, de elébb már levelet várnék. Hát az biz soká jön. Éppen most olvasták a leveleket a szobába, de már nekem megint nem volt és ma már újra nem lesz. Borzasztó ez és kezd már bosszantani. Nincs mit tenni, csak várok.

Ma van **márcz. 23.** kint voltam a kálvárián, vettem újra két gyűrűt 2 kr. egy medalin a király és Vilmos császár dombornyomású fejképe 30 krajczár, egy öngyújtó 20 kr. Ma írtam haza egy zárt levelet, de ide még mindig nem kaptam.

Márcz. 24., ma sincs levelem, pedig ma is kettőt írtam. Nem tudom, hogy mi az oka, hogy nem jön levelem. Ma újra voltam kint, vettem megint képeslapokat, darabja 4. kr. és vagy 12. színes katonai képet ruszki, talján, franczia, szerb, magyar katonákat ábrázol. Most este van 6 óra. Az időjárás viharos és eső is esik, az ég is zengett, villámlott. Már újságot nem olvastam 4 napja és nem tudok semmit, hogy mi van a fronton. De legjobban azt szeretném, már ha levelem jönne. Na meg azt, ha ennek a rossz világnak is vége lenne már, éppen elég volt az ilyen világból. Különösen a szegény bakának, amelyen a legnagyobb súllyal van a mai háború minden borzalma. Adja Isten, hogy már vége legyen valahára, ma sincs több feljegyeznivalóm.

Márcz. 25. Itt ma ünnep van még, levelet sem osztottak idáig, most 10 óra valami katolikus ünnep van. Ma már az idevaló betegek elmentek a városba, délután kint voltam én is és láttam az erre szokásos temetést, amelyen rézdudás banda kísért a gyászkozsit. Már két temetést láttam itt, de az egyiknél volt banda csak és a temetés itt is nagy czeremóniával megy, a kocsit egyenruhás testőrök kísérték és a katolikus czeremóniák szerint temetnek. Éppen Tirolba is ilyenforma a temetés. Hanem a temető

itt Pribramba igen szép és sok pénzbe lehet. Minden sírnak gyönyörű kifaragott keresztköve van, művészi drága munkák és bévésve némelyeknek a fényképe is, és a sírok gyönyörű sorrendbe mintha egy század katona állna díszszemlén.

Márcz. 26. van ma. Vasárnap van és voltam a templomba, most reggel itt van az épületbe a templom egy nagyszobába, ahol minden reggel Istentisztelet van és a betegek szoktak ide járni, a szertartás katolikus. Szép oltár van itt és van orgona is, nekem az orgona hangja volt a legszebb, mert egyebet nem értettem semmit. Délután voltam kint, egy pohár sört ittam 13 kr. Egy temetési menetet végignéztam, és a városban már egy hete, hogy sem pipadohányt, sem cigarettadohányt, meg cigarettát nem lehet a trafikokban kapni, mert nincs. De ez nem érdekel, most az a legnagyobb bajom, hogy hazulról egy levelet sem kapok, nem tudom, hogy áll a világ, százfélet gondolok, de hiába.

Ma van **márcz. 27.**, ma sincs levelem és már még a napokat sem számlálom, mert akkor rosszul érzem magam. Most hideg szél fú kint. Voltam a városba, ittam két pohár rumot 10 kr., sétáltam és hazamentem.

Márcz. 28. Nincs levél, újra kint voltam. Vettem 3 mellűt. Az első 60 kr., a második 35 kr., a harmadik 15 kr., két gyűrű 30 kr.

Márcz. 28. Újra csak nincs levelem, de legalább azt írnák hát meg hazulról, hogy ne várjak vagy valami nagy baj van otthon? Nem tudom, mi lehet. De akkor milyen nagy baj is van, talán ez a legnagyobb, mert így nem tudom, mi történt velük és még talán nagyobbat gondolok, mint a valóság. Hiába, tehetetlen vagyok. Délután sétáltam egy kicsit és hazamentem, nincs kedvem semmihez. Este krumplit pucztam a konyhán.

Márcz. 29. Nincs levél. Olvastam újságot, de nincs benne semmi. Magyarázik ugyan valami békehírről, de én nekem az kicsi ahhoz, hogy valami közeli békébe higgyek.

Márcz. 30. Ma nem voltam kint, mert zord idő van és az éjjel hó esett. Itt sem hagyják az embert pihenni, mert délutánonként mindig rukkoló gyakorlat van, akik nem fekvő betegek. Az este valami hegedűkoncert volt, de én nem mentem el, 4 hegedűs játszott, dalárda is énekelt, de mi, magyarok ennek az idegen áriának nem sok értelmét élvezük, épp azért nem mentem el. Ma ment el egy poljác nemzetiségű a szobából Crushál József, azért jegyzem fel, mert érdekes ember volt a szobába. Zord kinézésű, de jószívű

ember volt, játszani és kártyázni nagyon szeretett. De már elment közülünk és kézzelírással elköszönt, nekem sokáig eszembe fog jutni.

*Ma van **márcz. 31.** Úgy látszik, hogy jó idő lesz. Ma elköltöztünk a szobából egy emelettel feljebb volt a szobánk. A vizit már megvolt, és már leveleket is osztottak, de nekem most sincs. Igaz, majd elfelejtettem, hogy tegnap kaptam Harmati komától egy levelet és írja, hogy a csomagom megjött, de ő visszaküldte, vagyis visszacímmezte, és hogy Szőke Károly koma is a spítálba ment márc. 5-én, tehát Szőke nem kapta meg a leveletem, én nem tudom, míféle kurzusról ír Harmati, hogy tanultak valamit és ott együtt voltak, de az, hogy mit, nem írja. Ma küldtem neki levelet, hogy megjött a válasza és írjon bővebben a kurzusról. s a több.*

*Ma van **április 1.** Szép idő van ma, de azért nem voltam kint, mert nincs kedvem semmihez, ma sem jött levelem, de én írtam haza kettőt, ha erre sem jön semmi, igazán nem tudom, hogy mihez kezdjek. Hogy az ördög vigye el már ezt a háborút. Igaz, olvastam az újságba, hogy egy angol tudós, valami Shaw⁹⁶ nevű elítélte a háborút, és a béke mellett nyilatkozott, de csak Amerikába, mert manapság a tudósoknak, ha igazságot mondanak, hát Amerikába kell menni. De azért az én véleményem az, hogy ha Shaw Európának még a legokosabb embere is, senki se hitegesse magát azzal, hogy a béke szózata akármit is jelentene. Hiszen Shaw kezdettől fogva ellene volt a háborúnak, ezt hangosan is hirdette, de csak Amerikába. Otthon nem hirdethette, mert azért van minden háborús államban cenzúra, hogy a háború ebben, amíg tart, senki se izgathasson. Shaw békeszózata még nem általános jelenség, és nem lehet rá azt mondani, hogy ahá, az angolok már nem akarják a háborút és most akadt egy, aki ezt megmondta. Az angolok eddig sem akarták a háborút (de hát ki akarja?), csak bizonyos angolok akarták, ezek a bizonyos angolok rá tudták és rá tudják kényszeríteni a többi angolra az akaratukat, és rá Shaw-ra azt, hogy a saját hazájába befogja a száját. Ha kiabálni akar, menjen Amerikába, és ha a háborús államokba az igazi tudós emberek a Shaw békeszózatával kapcsolatba amit gondolnak, azt ki akarnák mondani, mindnyájoknak Amerikába kellene menni. Most, amikor már áll a háború, egyáltalán nem jelent semmit, hogy a népek, az emberek akarják-e a háborút. Senki sem akarja, de attól nem fog abbamaradni. Majd ha azok, akik azt hiszik, hogy Ők kénytelenek akarni már, nem tudják folytatni, vagy elhiszik, hogy nem tudják, akkor vége lehet. Addig a tudós nyilatkozhatik, ahogy neki tetszik, persze csak Amerikába. A háború pedig megy a*

⁹⁶ George Bernard Shaw (1856–1950), irodalmi Nobel-díjas drámaíró, a háború elejétől fogva a béke mellett volt.

maga czéltalan czélja felé. És az emberek fájó szívvel nézik a telet, hogy milyen szép fehér, a tavaszt, hogy mily üde, a nyarat, hogy milyen gyönyörűen virágos, az őszt, hogy milyen bánatosan hervadt. Mintha csak azt mondaná az embereknek, hogy ti balgák, miért siettek a halálba azáltal, hogy egymást gyilkolják, holott láthatnátok rólam, hogy a hervadás, a halál, az az örök természet törvényei szerint úgys minden földön élő lényre önként, magától megjön és miért irigykedtek, gyilkoljátok egymást, mikor kivétel nélkül mindnyájan meghaltok, amint a Biblia-író jelzi, hogy nincs itt nekünk maradandó városunk. Az embereknek ezek után meghasad a szívük belé, hogy nekik ölniük kell, de azért mégis ölnek, mert nem tehetnek másként. A háború erősebb, mint ők. S akik valóban erősebbek volnának a háborúnál, azok olyan gyengék, hogy ezt az erősségüket nem tudják, vagy nem akarják működtetni. Tehát Shaw beszélhet. Békében is azt mondták, hogy viczel, ha valami egyszerű, igazságot beszélt. A békevág, amit kifejez éppúgy vicz, ahogy a többi volt. De minden hivatalos hatalom óvakodnék beugordani a vicznek, mert mindegyik tudja, hogy nem vicz és még egyet jegyzek fel, hogy olvastam egy könyvről kritikát. Kíváncsi vagyok a Berend Miklós doktor harctéri naplójára, amely a kritikus szerint egész más színekkel festi a háborút, mint a többiek, és sem nem tesz hozzá, sem el nem vesz belőle. A kritikus azt mondja, hogy el kell olvasni mindenkinek, azért, hogy az olvasók a háborút megutálják. Még csak annyit, hogy nekem is van személyes tapasztalatom a háborúról és szeretném összehasonlítani vele, ezért kíváncsi vagyok rá. Ma már nem jegyzek többet, hisz evvel a betűzéssel csak az unalmamat és bizonytalan gondolataimat szoktam elűzni és a kalandozó szellememet foglalkoztatom egy kicsit, de most tovább már nem fecsegek, mert késő idő és elmondom a saját magam szerkesztette háborús estéli imámat és megyek aludni.

Ápr. 2. *Ma vasárnap van és nagyon szép tavaszi idő jár, de azért nem szeretek kimenni. Hoztak újságot és ezeket olvasgatom, írnak békéről is, de úgy, hogy magok sem hisznek benne, csak festik az ördögöt a falra, hátha valóra válik. Olvastam egy jóslatot is, mely egy angol bankártól eredt, aki már háromszor igazat mondott és a maga halálát is megjósolta, ami akkorára bekövetkezett. A háború végét 1916. június 17-re jóslta. Én részemről semmiféle jóslásokban nem hiszek, de azért a sok közül ezt az egyet ide feljegyzem. Az újság egy francia lapból vette át, amely naivan hozzá fűzte, hogy hála Istennek, már csak három hónapig tart a háború. Hej, bárcsak igaz volna.*

Ápr. 3. *Ma is jó idő van, és volt nagyvizit is. Az ezredorvos vizitált, egyéb különös újság nincs semmi. Újra írtam haza két levelet, mert csak nem jön hír hazulról.*

Ápr. 4. Újra jó idő van, erre általában elég jó idő jár, kint voltam a városba és a piacon volt egy gyors fényképész 25 kr.-ért készített egy fényképet, amely egy kis kerek medalin, egy függő kép, olyan mint a mellű. Elég jól sikerült, és jól nézek ki rajta, jó lesz ez Vilmának. Majd ha hazakerülhetnék, praktikus mellű lesz ez, vettem egy kis finom reszelőt is 15 kr., mert van egy gyűrűm és kidolgozom, még a frontról hoztam, saját gyártmány, az olasz ágyú srapeljének⁹⁷ a hegyéből való, és kipallérozom egy kicsit, mint igazi háborús emlék értékes lesz.

Ma van ápr. 5. Most délelőtt megvolt a vizit, egyéb esemény nincs. Hanem ám délután kaptam egy levelet is hazulról, de ez is idejét múlta, mert márcz. 20-án íródott, a posta felvette 28-án, tehát a levél az időt elaludta valahol. Írtam azonnal egy képeslapot, Pribram látképe rajta.

Ápr. 6. van ma. A vizit megvolt és írtam egy borítékos levelet, amely szép rózsás nyomású. Ma hozzáfogtam a gyűrűhöz és szépen kidolgoztam egy ágyú srapelgolyója van a kövén, két oldalt mellette homorú cső alakban van a köve, két sarkán két-három oldalú dísz, az egyik oldalán a nevem, a másikon meg Tirol van felírva és belé vágva, ennyi az egész gyűrű a valóságba, amely a saját magam munkája. Voltam kint is ma és meglátogattam egy fűrészgépet, amely gőzzel jár és villanyt is gyárt magának, 6 fűrésze szelte a fatönköt, és hat szál deszka, 10, vagy legfeljebb 15 perc alatt készen van. De itt is munkahiány van. Ezzel összekötve van a gyárudvaron még egy cementgyár is, amelyet szintén csak az a gép hajt, mert kémény egy van. Van itt egy fél óra járányira a várostól egy municiógyár⁹⁸ is, amely nyersanyagot állít elő inkább, és rezt, ólmot, czint, vasat meg ezüstöt. Amely érczkövek alakjában bányásztatik ki, és megy a mosodába és úgy osztályozzák aszerint, hogy melyik darabba melyik fajta fém több, úgy rakják őket széjjel. Ez egy nagy gyártelep, és a munkás házai egy egész kis falut tesznek ki, innét is van vagy két darab érczkövm emléknék.

Ápr. 7. Ma jó idő van, írtam haza egy képeslapot és egy postai levelezőlapot. Kint is voltam, a város végén, a gyepen szoktunk heverni mink, magyarok itt vagyunk, most 4-en, 6-an voltunk, de kettő már elment haza kérvénnyel. Ma láttam egy téglagyárat is, de ez nincs üzemben és áll. Elég nagy gyár, de most még a tavaí gyártmánya is ott van a színek alatt. Most itthon vagyok, estve van és minden délután krumplitisztítani járok a konyhára, a vacsora krumpli móring, virslivel.

⁹⁷ srapel: golyókkal töltött, a levegőben időzítve robbanó repeszgránát

⁹⁸ Értsd: municiógyár

*Ma van **április 8.**, délelőtt 10 óra, a vizit megvolt, újságot olvasok, a Világ című napilapot. Andrási út 47. VI. kerület. Ennek a lapnak feljegyzem az Április. 6.-iki 97. számát, a vezércikk „Legite...”, amely a városok és faluk közti különbséget világítja meg a háborúba és a falvak javára dönti a mérleget. dr. Berend M. Harctéri naplója, ára 6 kr. Kapható Linger Volfner cég, VI.k. Andrási út 16 szám.*

***Április 9.** nincs semmi feljegyeznivalóm, csak annyi, hogy voltam kint és vásároltam apró-cseprőt, mert pakkot akarok hazaküldeni.*

***Április. 10.** Most reggel elment közülünk Bereczki Sándor; Sarkadra való volt, és még maradtunk hárman, és pedig Czepele János, Brátkai, Biharból, 37-es, decemberi rukkolás. Aztán egy túl a Dunán, Somogyba való, Vésőre, Karnics János, a 44-esektől, a somogyi rosseb ezredből és én magam, ennyien vagyunk magyarok, és igaz, kaptam egy lapot Váradról, Gerda Sógor bácsitól is.*

***Április. 11.** Ma elküldtem a pakkot, és pedig egy téli ing, egy pár lábszárvédő, egy muff, egy haskötiő, két konzerva doboz, három czibak, egy fogó vasból, egy fésű, egy cigarettatöltő, egy bádofflaska, egy kis lapos üveg, egy porcelánpipa, 12 kép, 6 fényképes lap, és 4 gyűrűt, 4 mellűt, egy havasi gyopárt, egy kis fadugót, és egy bádof biciklist a kisfiúnak. 11-én írtam Budapestre egy német–magyar nyelvtanért, nem tudom, hogy elküldik-e?*

***Ma április. 12.** Voltam a városba és vettem egy kis csavarsatut, meg egy kis kalapácsot, ára 2 kr: 40 fill. Küldtem levelet Váradra és Rábéra is.*

***Ma van április. 13.** Az este voltam egy előadáson, de nem, értettem semmit sem, és ma nem voltam kint, mert hideg, szeles eső esett. A leveleim csak nem érkeznek, most már este van éppen. Most kaptam a már említett kis asszonytól egy pakli dohány, egy pár napra be van a dohányom rendezve.*

***Ma van április. 14.** Délelőtt vizit utána hála Istennek most kaptam egy levelet hazulról, az én egyetlenem írta, Vilma. Április. 8-án kelt, de a bélyeg 10-én, tehát 10-én lett feladva. Ide jött 4 nap vagy 3 nap, mert ma reggel már itt volt, és elég hamar, hisz tudom, hogy hazai levél hamar jön, csak írják meg, és ami a fő, küldjék el. De az enyém össze-vissza jár, Ponciust, Pilátust, hogy az ördög vigye el, ezt a nyomorult cenzúrát. Ma újra írtam egy képeslapot haza és egyet Rábéra, András bácsinak, de még korán reggel, a leveletem otán⁹⁹ kaptam, és most hozzáfogok írni haza egy zárt levelet.*

⁹⁹ otán: utána, aztán

Megírtam a leveletemet, és ma **ápril. 15-én** reggel el is küldtem, borítékos, ez a 4-ik zárt levelem. És amit vártam, megjött, ma éppen a konyhán voltam krumplitisztítani, midőn jött a postás és jelentette, hogy Budapestről megjött a könyv. Ez pedig az én várt német–magyar nyelvtanom, utánvéttel jött és fizettem érte 1 kr. 55 fillért. Aztán a reporton jelentettem és a birtokomba vettem, a jövő titka lesz, hogy a hozzája fűzött reményeim mennyire valósulnak meg. Ma este pedig újra voltam egy előadáson, és pedig ezúttal nem hiába, mert most egy 16 tagból álló zenebanda játszott, és pedig egy karmester aki dirigált, 4 rézdudás, 2 dobos, 2 klarinétos, egy fuvolás, 4 muzsikás, és 2 bőgős. A program négy felírással darab volt és szép volt, igaz, hogy nekem idegen ária, de ezek dacára is szépen hangzott, és sokat tapsoltunk. Most már a többi előadáson is részt veszek. Az újságból újra elolvastam egy jóslási bolondságot, és pedig hogy a háború 31 hónapig tart, ezek szerint 1917. januárba és februárba lesz vége. De én nem hiszek a jóslásokba. Az újságok is kezdenek már sok bolondságot írni.

Ma van **ápril. 16.** virágvasárnap, most reggel voltam templomba újra, az orgona szépen szólott és én imádkoztam magamba, egy apáca szépen játszik és énekel vele minden reggel, a vizit megvolt. A délebed leves, káposzta, krumpli, hús. Most pedig tanulok a könyvemből, nem megyek ki, mert hideg van és nagy szél fú, a hó is esik már, tegnap is esett.

Ápril. 17. Ma kaptam hazulról egy levelet, most választják a kis Imrét otthon, mert még mindig szopott. András bácsi otthon van egy hónapi szabadságra, ez nem rossz csemege a mai világba. Küldtem haza képeslapot, Váradra is, és egy lapot Budapestre, a „Világ” napilap könyvosztályának. Egy könyvet rendeltem, a címe „Az özvegy falu” és még három kis füzetet. A címei „A lóp virága”, írta Farkas Pál. „Galamb a kalitkába”, írta Mikszáth. Az özvegy falut, írta Lőrinczi György. Az innepre várom őket.

Ma van húsvét, **ápr. 23.** Ma oda vannak az itt lakó betegek szabadságon. A szobában 14-ből 4-en vagyunk, 3-an magyarok és egy polák, galíciai. Tegnap kaptam egy lapot, és visszajött a válasz is Budapestről, hogy nem küldik a kért könyvet utánvéttel, és 4 kor. 82. fillért küldjek előre. Pénteken kapott mindenki két szivart. Ma pedig egy-egy tojást. Kaptam egy lapot is újra. Harmati koma írta és már elmentek onnét, ahol voltunk.

1916. ápril. 25.

Most nincs jó idő és ma nem voltam kint. De úgy sejtem, hogy már 30-án újra menni kell innét, pedig azt hittem, hogy itt végre megpihenek. De már látom, hogy nincsen valóságos nyugalom. Míg bé nem fedez a sírhalom. Hogy hová kerülök, azt nem

tudom, annyit tudok, hogy beteg vagyok, egyebet nem. Itt idáig elég jó nyugodalmas hely volt, és már egészen megszoktam itt. A koszt is elég kielégítő volt. Tegnap kaptam újra egy képeslapot hazulról, és írtam is Harmatinak.

Itt most ezen noteszt hazaküldöm, és tartsd meg emlékül, mert sok érdekes dolog van benne és saját élményeim a háborúból. Részbe csak egy-egy eseménynek a magjai, amelyről, ha lesz még idő, hogy találkozunk, sokat beszélek. De már tele van jegyezve és az írás a sok zsebbe hordástól ellágyul és ezért hazaküldöm és tartsd meg.

Írtam 916 Ápril 29.

Harmadik harctér

II. világháború (1939–1945)

Az I. világháború és annak következményei gyakorlatilag a még több pusztítást és szenvedést hozó II. világháború melegágyává váltak. A megkötött békeszerződések legtöbb esetben diktátumok voltak, melyekkel a nemzetek és államok nem voltak megelégedve. A győztesek is olyan mértékű veszteségeket szenvedtek, hogy gazdaságilag és társadalmilag is meglehetősen rossz állapotba kerültek, mindkét fél elégedetlen volt. Mindezeken felül „vörös pestis” szabadult Európára, a háború végére szovjet típusú kormányt kiáltottak ki Budapesten is, de még a glasgow-i városházára is kitűzték a vörös zászlót.¹⁰⁰ Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, Magyarországgal aláírták a trianoni békediktátumot, amelynek revíziója alapjává vált a két világháború közötti magyar bel- és külpolitikának. A bekövetkező, szörnyű háború okai tehát alapvetően területi jellegű konfliktusokból fakadtak, amelyhez az önrendelkezési jogot és annak hiányát, valamint érzelmi okokat is szorosan társítanunk kell.¹⁰¹ Alfred Döblin, német orvos tömör megfogalmazása is ezt a folyamatot tárja a szemünk elé: „*A ma államai a nemzetek sírhantjai.*”

Magyarország a II. világháborúba 1941-ben lépett be, majd szinte utolsóként tudott annak terhétől megszabadulni. A háborús évek soha nem látott pusztulást és megrázó kódtatást okoztak nemzetünknek. A hátszág is megérezte a háborús mindennapokat, katonáink pedig a harctereken hullajtották vérüket. Vékony Gyula visszaemlékezése¹⁰² egy magyar katona mindennapjaiba ad bepillantást, aki országunk területén zajló hadműveletek szemtanúja és résztvevője volt.

¹⁰⁰ Ferguson 2012. 145.

¹⁰¹ Ferguson 2012. 142.

¹⁰² A napló Zsiga Sándor tulajdona, ezúton mondunk köszönetet, hogy hozzáférhetővé tette azt. A szöveg

Vékony Gyula leírása a II. világháborúban betöltött szerepéről

Leírni óhajtom, mit szenvedtem katonaként, és mit az orosz fogságba. Igaz, hogy ezt elfelejteni nem lehet, de azért az írás jobb, mert az nem felejt. Az 1942. évbe október 5-ikén vonultam be katonának. Képzelteti mindenki, milyen érzés az, mikor a bátorító helyen csak mindenki keservesen sír. Én, aki eddig is fájdalommal gondoltam búcsúzásom perceire, e jelenetre leborultam az asztalra, és keservesen zokogtam.

Végre megembereltem magam, felvettem katonaládámat, és könnyes szemmel búcsúztam, hej, milyen volt az az érzés, mi szívemet nyomta, azt csak az tudja megérteni, aki már ezt megpróbálta. 1942. október 5-én reggel 8 órakor léptem át az Esze Tamás laktanya¹⁰³ küszöbét, milyen érzés volt az akkor, azt gondoltam, na most átléptem, de innen élve ki nem megyek. Elvezettek a többi újonc társaimhoz, és mikor végre összegyűltünk vagy hatszázan, sorakoztattak bennünket, és egy orvos százados megvizsgált és beoltott bennünket. Oltás után elmentünk fürödni az új laktanyába¹⁰⁴. Mikor visszamentünk elosztottak bennünket századokhoz. Én felkerültem a harmadik emeletre, a hatodik lövész századhoz. Mikor felmentünk legelőször is ebédet kaptunk. Tésztalevest és tört kolompírt, hogy mennyire igaza volt nagyapámnak, mikor azt mondta, hogy kapsz a csajkába háromujjnyi tésztalevet, és két vaskanál kolompírt, azt most tudtam meg, mikor megpróbáltam saját magam. Ebéd után kezdtek felszerelni bennünket. Mikor kikaptunk minden felszerelést, bevezettek bennünket szobáinkba. És elkezdtek a tisztesek mutogatni, hogy mit hova kell rakni, végre eljött az éjszakai lefekvés. De én egész éjszaka nem aludtam, bántott az, hogy lehet, szülőházamat örökre elhagytam. Végre is elértük az éjszaka elmúlását, felvirradtunk 1942. október 6-ra. E napon elmentünk a templomba, templom után kezdtek biztatni bennünket a tisztek, hogy eltelik a katonaidő, és engedelmesnek kell lenni, azután pihenőnk lett egész nap. Egy pár nap múlva megtudtuk, mi az igazi katonai élet. Ugyanis egy ruszin újonc bajtársunk összerondította a vécét, ezért kaptunk olyan reggeli csuklót¹⁰⁵, hogy nem felejtsem el soha. Attól kezdve mindig kibaszással teltek el napjaink. Végre eljött a nagy gyakorlat, 1943. év május 23-tól június 23-ig, ez megint pokol volt számunkra. A nagy forróság és a nagy menet szomjúsággal, csak tetőzték kínjainkat. Végre eljött június 23., és hazajöttünk Újfaluba, Azután megkaptuk az egy hónapi aratási szabadságot. 21

digitalizását végezte: Makleit Béláné, munkájáért ezúton is köszönetet mondok.

¹⁰³ A berettyóújfalui laktanya. Épült: 1925-ben. K. Sándor: 2008. 38.

¹⁰⁴ A laktanyát 1936-ban bővítették új szárnyakkal. K. Sándor: i. m. 38.

¹⁰⁵ csukló: alaki kiképzés

napot belőle arattam, és a többi pihenéssel akartam eltölteni, de számításom balul ütött, ugyanis vasárnap lévén Teréz rávett, hogy menjünk el Tarjánra¹⁰⁶, az aranyos babám látogatására. Két napig voltunk ott, neki teljesen elég volt, ahhoz, hogy engem magához hódítson. Ottlétem alatt én úgy megszerettem, hogy akkor azt gondoltam, hogy soha többé mást nem szeretek. Kedden reggel kikísért a tarjáni falu végéig, itt elbúcsúztunk egymástól, és boldogan gondoltam akkor azt, hogy végre van valaki, aki engem is szeret, és nehezen várjuk katonaidőm letöltését. Mikor hazajöttem, azonnal lefeküdtem és jó érzéssel, boldogan aludtam el. Alvásomból nagyanyám költött fel, hogy levelet kaptam, és olvassam el. Mikor felnézek, látom, hogy hivatalos, felbontom, olvasom, azonnal bevonulni. Este éppen harangozták a kilencet, mikor elindultam. Nyolc nappal előbb, mint a szabadság ideje tartott. Behívásomból arra következtettem, hogy a frontra visznek, de csak őrségpótlásra hívtak be.

Behívásom után folytattuk tovább katonaeletünket, és vártuk az újoncokat nagy örömmel. Mert azt tudtuk, ha az újoncok bejönnek, mi öreg katonák leszünk, és nem kell, mint eddig, háromszor naponta a folyosót felmosni, és minden este takarodóig, sok kolompírt pucolni, és abból keveset megenni. De hála Istennek, én nem sokat voltam újonccokkal, mert 1943. október 5-én, bevonulások napján indultunk a derecskei állomásról Nagyváradra, 1140 olasz foglyot átvenni, és ezt a német parancsnokságnak Hamburgba átadni. Az úton nagy éhséggel küzdöttünk, naponta kaptunk 1 fél komiszt, ahhoz reggel egy olyan kocka kávé, mint egy gyufásskatulya, délbe 5 dekányi szárított füstölt húst, este két olyan gyönyörű almát, mint egy dió. Mikor aztán a kis táskából a tiszteknek is kifogyott az élelem, azt a parancsot adták, civilektől az élelmet elvenni, neveiket felírni, és kijelenteni, hogy a legközelebbi katonai parancsnokságnak átadjuk élelmiszerüket, névsoraikkal együtt, erre a civilek úgy megijedtek, hogy meg sem álltak hazáig. Nekünk meg volt mit enni egész úton. Németországban az összes katonák, civilség örömmel fogadtak bennünket. Már ott, 1944 őszén is lehetett a háború nyomait egész úton látni. Épületek csonkjai, és félkezű, féllábú szerencsétlen emberek tömegéről látszott, hogy ütött a német órája, velük együtt mi is elvesztjük a háborút. Ez útról hazajöttünk 1943. október 28-án. Azután elmentünk gyakorlatra Erdélybe, a románok közé. Itt is jó szerencse ért, mert az egyik napon hármónknak elveszett a bornyunk felszerelve, ez valahogy helyrejött, egy bakonszegi szakaszvezetővel loptunk az enyém helyett másikat. Mindössze csak nagyanyám párnacihájába került, ebből gatyát kellett csináltatni nekem, mert a lopott bornyúba az nem volt. Mikor innen hazakerültem a

¹⁰⁶ Valószínűleg Köröstarján (Bihar vm.)

századhoz, rövid idő múlva kikerültem a Nyíri istállójába, katonalovakhoz kocsisnak. Itt jó hely volt, mindig a jó meleg istállóba tanyáztunk, nagyapám minden héten hordta az utánpótlást. Itt tudtam meg, hogy a tarjányi szerelmes párom cserbehagyott. Zsiga Margit mindig mondta, hogy ő tudja nyíltan, hogy egy román kölyök jár a tarjáni drágasághoz, de én nem hittem el az utolsóig, de mikor megtudtam, se nagyon sajnáltam, mert nem is nagyon volt idő, mert hisz katonának az efféle gondot hamar kiverik a fejéből. Ennél a csalódásnál nagyobb baj volt az, hogy 1944. február 3-án be kellett vonulni a kocsiságból a századhoz. Megkezdődött megint a valódi laktanyai katonai élet, szobarend, bakancspucolás gyakorlat, ilyen nem volt a Nyíri istállójába, de hála Istennek, ez a laktanyai élet is rövid ideig tartott. Ezután pedig legénye lettem egy hadnagynak. Innen pedig elkerültem 1944. év 3. hó elsején elkerültem a Pusztatenyői¹⁰⁷ lőszerraktárba. Itt voltam október 10-ig, ez idő már változatos volt. Az volt a legnagyobb baj, hogy innen 6 hónap alatt csak egyszer voltam otthon, nem minden héten, mint Újfaluból. Tenyői időm alatt, sokszor a halál fenyegetett. Jöttek a sok angol gépek, és nem tudtuk, melyik percben bombáznak bennünket.

Eljött szeptember utolsó éjszakája, ekkor néztem legelőször szembe a halállal. Az állomástól kaptuk a jelentést, hogy a faluszélén levő szalmakazlak között partizánok vannak megbújva. Erre mink, 12 honvéd, egy tizedes parancsnoksága alatt kivonultunk. Az állomáson csatlakozott hozzánk egy szakaszvezető és két honvéd, ezekkel együtt indulunk el. A tanyától ötszáz méterre félkörbe fogtuk a tanyát, puskát betöltve szurony fent, és lassan megközelítettük a tanyát. Egyszer csak éghetetlen nagy puska- és géppisztolypergésre lettünk figyelmesek, mely mind nekünk lett szánva. Erre mink mind meglepődve foglaltunk tüzelőállást, és mink is sortüzet zúdítottunk rájuk. De ők tülerővel rendelkeztek, ezért mink erősítést kértünk. Az erősítést megkaptuk, 36 honvéddel és egy őrmesterrel szaporodtunk. Megkezdjük tehát a leszámolást velük, és szembenéztünk egymás ropogó puska csövével. 1944 év október elsejére virradóra vége lett az öldöklő, elszánt harcnak. Mink voltunk 48 honvéd, egy tizedes, egy őrmester. Ebből elesett 15 honvéd, és az őrmester; 3 honvéd megsebesült. Elfogtunk 18 partizánt, meghalt 7, egy pedig comblövést kapott. Ez volt az első erőpróbám, ettől kezdve mindig féltem a puska használatától. Eljött 1944. év október 10-e reggel, vasárnap lévén, de azért folytatni akartuk a lőszerszállítást, mint eddig, hétköznapi-vasárnap egyaránt. Mink vagy hatan a rakparton a lőszert raktuk az autóra, egyszer csak jön a napos, hogy szereljünk fel vagy húszan, partizánvadászatra, harckocsi is van velük, és azt mondta

¹⁰⁷ Pusztatenyő: Település Jász-Nagykun-Szolnok megyében, Szolnoktól délkeleti irányba, ma Tiszatenyő.

a főhadnagy, aki kilő egy harckocsit, 5 hold földet a nevére irat bárkinek. De mi, akik már előzőleg próbáltuk, húzódoztunk. De katonáék¹⁰⁸ a parancsot végre kell hajtani. Nekifogtunk tehát szerelni felfele. Egyszersak szaladnak mindenfelől az emberek, be a körletbe, kiáltják, itt vannak az oroszok, riadó. Felszereltünk tehát mindnyájan és sorakoztunk. Csak azóta gondolok rá, milyen esztelenség volt vezetőinktől kiállítani bennünket a laktanya elé, a síkságba. Egyszer csak elkezdett az orosz géppisztoly kelepelni, köztünk a golyó süvíteni, erre mink megindultunk a dróton keresztül, szántáson, vetésen egyenest Szolnoknak. Jelszónk, minél előbb elérni a Tiszán levő kompot, és azon minél előbb átkelni. Az akna csapódott közénk, és a golyó fűtyölt köztünk, végre elértük a Tiszán levő kompot, melyen szerencsésen átkeltünk. Tovább folytattuk az utat Tápiógyörgyéig, ez úton elhullott közülünk 39 fő, itt voltunk két napig, ez idő alatt egyszer ettünk, majd megdöglöttünk éhen. Október 13-án vagoníroztak be, és indultunk Veszprémbe, 8 napig tartott az út, ez is éhséggel, és szenvedéssel tölt el.

1944. október 15-e már a Dunántúlon várt bennünket, Ercsi községbe. E napon kaptuk az első orosz repülő-géppuskarüzet. Ezen a napon kért Horthy fegyverszünetet. Mikor az orosz repülők elmentek, három halottat ott hagyva, mozdonyainkat kilőtte, bementünk Iváncsa falvára gyalog. Micsoda öröm volt, mikor hallottuk¹⁰⁹, hogy fegyverszünetet kért Horthy, de örömünk korai volt, mert másnap reggel már tudtuk, hogy Szálasi az ő dicső nyilasaival átvette a hatalmat, jelszó: most már kitartunk az utolsó szálig. Október 17-én megkaptuk a parancsot. Irány vissza Pestre, és ott megkaptuk a beosztásunkat. Az összesünket elosztottak újból, lőszerraktárakhoz. Mink vagy húszan elkerültünk a 9. lőszerraktárhoz, Pustavacsra. Itt is a koszt gyenge, munka hétköznapi-vasárnap, reggel 6 órától, este 8 óráig, még hozzá gyakori autórakás éjszaka, csak tetőzték kínjainkat. Az összes ottlétünk csak nyolc napig tartott. A második nap kaptunk olyan bombázást, hogy azt hittem, elmúlik a világ. A nyolcadik nap este itt is elkezdődött a vég, megjöttek az oroszok. Most már másodszor menekülni, az orosz géppisztoly és akna tüzéből, este 6 órától, hajnali 2 óráig. Ekkor éhen, teljesen kifáradva szállásoltunk be. Ám a pihenő hamar véget ért, hajnalba jött hozzánk két nő, 1-1 kenyérrel és 1 kanna tejjel. Főhadnagyunk kijelentette, hogy enni élelmiszerünk nincs. Szereztünk egy zsák kolompírt, és nekifogtunk azt megfőzni. Eközben a nőktől kaptunk személyenként 1 deci tejet, és 4 deka kenyeret. Egyszer csak látjuk, hogy civilek szaladgálnak, és kiabálják nekünk, hogy a túlsó faluszélén bent vannak az oroszok. Erre mi elfoglaltuk

¹⁰⁸ értsd: katonáéknál, a katonaságban

¹⁰⁹ hallottuk

az előre kiásott tüzelőállásunkat. Páran orosz páncélosokat engedünk, gyalogságot feltartóztatunk. Megkezdődött tehát a harc. Létszámunk 126 fő, az oroszokét Isten tudja. Hullottak az áldások közénk, akna-záporosó. Megkaptuk a parancsot, visszavonulni az erdőig. Mire odaértünk, repülőről kaptunk olyan tüzet, hogy az erdőnél meg se tudtunk állni. Egyhúztomba a nőktől kapott 4 deka kenyéren és 1 deci tejen, golyók tüzeiben rúgtunk meg 5 kilométert, Pestszentlőrincig. Itt megpihentünk és parancsot kaptunk, hogy induljunk a törökbálinti lőszerraktárhoz. Útközbe találkoztunk először a dicső nyilasokkal, el akarták venni puskáinkat, de mink ezt megtagadtuk. Milyen is volt már a helyzet akkor Pesten, a Dunán a hidak felaknázva, erős nyilas katonai őrizet alatt. Mindennap általános riadó, szüntelen bombázással. Én már akkor beláttam és mosolyogva gondoltam, hogy Szálasinak és dicső kormányának napjai meg vannak számlálva, de azért megszökni nem mertem. Végre megérkeztünk Törökbálintra, itt voltunk 4 vagy 5 napig. Rossz napjaink itt is voltak, orosz repülő-géppuskatüzet kaptunk vagy 4-szer. Innen megint bevagoníroztak bennünket, és elmentünk szákszendi¹¹⁰ lőszerraktárhoz. A vagonba nem valami kényelmes helyünk volt. Felében 8 disznó, a másik felébe meg 36-an élveztük 8 nap a gőzölgő disznógané szagát. De végre megérkeztünk 1944. november 10-én, olyan éhesen, mint a farkas. Kihelyeztek bennünket a lőszerraktártól 5 kilométerre fekvő Bokod községbe. 1944 karácsonyán bekövetkezett a vég, itt is utolértek az oroszok bennünket. 1944 karácsony első napján kint állottam őrségbe, az orosz géppisztolypergést már jól lehetett hallani, olyan közel voltak hozzánk. Belegondoltam, milyen rossz karácsonyom van, ágyúdörgés és puskaropogás között kell eltölteni. Megkezdtük mi is a lőszerszállítást autóval, ki a frontra. 1945. február 12-én reggel 8 órakor, 5 autónkból kettőt lőttek ki, mink pedig nyolc órától délután 2 óráig fekvődtünk derékig érő hóban, az akna tüzei között, avval a hiszemmel, hogy soha többé vissza nem megyünk a többiekhez. 1945. február 15-én foglaltuk el véglegesen a lövészárkot. Ettől kezdve állandóan menekülve, élet-halál harcot folytattunk az oroszokkal. Január 28-án hajnali támadásba megfutamodtunk, és én menekülés közbe fent akadtam egy magas deszkakerítésen. Már elszánva azt gondoltam, hogy az orosz géppisztoly vesz le a kerítésről, de addig himbáltam magam, hogy a kerítéssel együtt a hóba zuhantam. Így tölt el az időm, minden percen a halálra számítva. 1945. március 18-ig ez volt az utolsó, és a legnagyobb harc, mibe részt vettem. Ugyanis ez a támadás március 12-én hajnalba kezdődött, tüzelő állásunkat 3 nap elhagyni nem tudtuk, sem minket élelmiszerrel megközelíteni nem tudtak. Jött az orosz, mint a hangyaboly.

¹¹⁰ Szákszend: dunántúli település, Oroszlánytól északnyugatra.

Hiába volt nekünk, és tűzérsegünknek minden erőlködése, az oroszot visszább nyomni nem tudtuk, csak valameddig feltartóztatni. Március 17-én reggel kaptuk az utolsó állásunkba a legnagyobb támadást. Szóltak az orosz ágyúk, a Sztálin-orgonák¹¹¹ csakúgy szórták a halált hozó, fertelmes tüzeiket ránk. Én több társammal együtt beláttam, hogy minden erőlködésünk hiába, és sorsainkba beletörődve, tüzelő állásunkba bebújva, egyet se lőttünk. Végre belátták drága nyilas érzelmű tisztjeink, hogy minden erőlködésünk hiába, megkaptuk a visszavonulási parancsot. Milyen borzasztó egy ilyen visszavonulás, azt, aki nem próbálta, nem tudja elképzelni. Ágyú, aknavető, géppisztoly, repülőről iker géppuska, és kisebb méretű bombák szórták ránk halált osztogató veszedelmes tüzeiket. Ilyen veszedelemben nem számít senki semmire, akit találat ért, maradt ott, bajtársai még csak egy Isten hozzád-ot sem érnek rá mondani, mert hisz pár száz méteren az orosz, és aki tudott, menekült előre. Császár¹¹² előtt a falu végén bevetett bennünket a városparancsnok, hiába volt minden rimánkodásunk, hogy két nap éjjel, nappal éhen, szomjan szüntelen harcolunk.

Először is a Szákszendhez tartozó raktárnál húzgáltuk ki a robbanó zsinórokat, úgy, hogy a raktárt bármely pillanatba robbanthassák, már itt nem bíztak meg bennünk. Itt már német kamerádok¹¹³ is voltak velünk. Itt dolgoztunk egy nap és egész éjszaka a német felügyelete alatt. Ott voltunk a raktárnál, dolgoztunk egész nap vagy 42-en éhen, még csak megállni sem lehetett. Eljött az este, meghozták nekik az elmaradt ebédet, a vacsorával együtt, mink is odamentünk vagy hatan, de nem kaptunk semmit, a hű szövetségestől. A maradékot inkább kiborították a földre. Sosem felejttem el, hogy a borsószemet mikor szedtük felfele a földről, mit ők kiborítottak, egy pocakos német őrmester a többi helyeslő között, mondogatta nekünk, sajze, sajze¹¹⁴. Innen aztán bevitetek bennünket a többiekhez Császárra. Jelentettük az alezredesnek, hogy megérkeztünk és pihenőt kértünk, nem kaptuk meg. Kiadta a parancsot a tisztesnek, hogy belőlünk alakítsák meg rajaikat. Beszállásoltunk a falu szélén levő elnéptelenedett házakhoz. Egy rajunk kiment az előre megásott lövészárókba, őrségbe, mink pedig vagy 30-an egy szobákba készenlétbe voltunk és vártuk az oroszokat. Borzasztó volt ez a nap is, egész nap déltől kezdve 11-szer aknázott, és géppuskázott meg bennünket az orosz repülő. Rettentően bántott ez a gazemberség, hogy vagy nyolcvanunkat állítottak szembe egy hadsereggel, hiába zúgtak, hogy ennyin nem állhatunk mégse az orosz előtt, késza-

¹¹¹ Rakéta sorozatvető fegyver

¹¹² Császár: község Komárom-Esztergom megyében, a Kisbéri járásban.

¹¹³ bajtárs, katonatárs

¹¹⁴ német káromkodás

karva vérpadra állítottak bennünket, az alezredes ezt mondván, hogy Császárt nem hagyjuk az utolsó szál emberig. Végre eljött az este, én ügyeletes, egy tizedes napos volt, az emberek lefeküdtek ruhástól, de aludni egy sem tudott. Mert bár éjszaka egy puskalövést sem lehetett hallani, de mink tudtuk, hogy az orosz a nyomunkba, és kész a hajnali támadásra mink a szobában 30-an összebeszéltünk, nem megyünk sehova Császárról, szaladtunk már eleget, nincs értelme a további szaladgálásunknak, előttünk az orosz, messze hátul az angol.

Összebeszéltünk tehát, hogy Császáron vagy meghalunk, vagy fogságba esünk, de tovább nem megyünk. Egész éjszaka nem aludtunk, a kályhába tüzelgettem, egyszer csak meghallottam körülbelül 50 méterre mihozzánk a jól ismert orosz géppisztoly pergését. Erre elkiáltottam magam, riadó! Itt vannak az oroszok, míg a dicső nyilas érzelműek harcoltak, addig mink a pincébe vártuk a sorsunkat. Teljesen megkönnyebbültünk, mikor túl rajtunk meghallottuk az oroszok hurrá kiáltásukat. Reszketve vártuk, mi lesz velünk, egyszer csak beszédet hallunk, ugyanis a szobában már voltak vagy tízen, és azoktól kérdezték az oroszok, hogy magyarok-e, erre én is mondom társaimnak, menjünk fel, mert észrevesznek bennünket és közénk vágnak egy pár kézigrátnót. Felmentünk tehát a pincéből. Azt hittük, hogy egyenest mikor felmegyünk, azonnal végeznek velünk, ehelyett az első szavuk az volt, hogy van-e bor a pincébe. Leraktuk puskáinkat, szuronyainkat örömmel, hisz nehéz volt már ezt viselni régóta. Fogságba estünk tehát, ezerkilencszáznegyvenöt március tizennyolcadik hajnalán.

Lehántuk tehát fegyvereinket, és sorakoztattak bennünket hátra, Pusztavám községbe, itt ötvenönből csináltak egy szakaszt, és kivittek bennünket egy erdőbe orosz utászok közzé osztottak bennünket, és itt utat csináltunk. Itt jó koszt volt, a kapitány mindig azt mondta, sokat főzni, mert éhen nem lehet robotolni. Csak az volt a baj, hogy összes felszerelésünk egy köpeny volt, ágyunk összekapart falevél, és kint kellett hálni az erdőbe. 1945. március 19-én estétől, április 2-án délig. Alig feküdtünk le, azonnal megfáztunk, tüzet pedig nem gyújthattunk reggelig, mert a repülők lebombáztak volna bennünket. Másodikán délbe aztán összefogtak bennünket, és bekísértek bennünket vissza, Pusztavámra. Innen bekísértek az első fogolytáborba, Környére. Itt elkoboztak tőlünk bicskát, borotvát, és 940 pengőt. Lefertőtlenítették ruháinkat, megfürödtünk, nagy háromcentis szakállunkat, fertelmes boglyas hajunkkal együtt levágták. Itt voltunk vagy 5 nap, és azután indítottak Pestre bennünket. Soha nem felejttem el, hogy az 1945 húsvétját Pesten a Ferencz József laktanyába mint fogoly, éhen töltöttem el, és utolsó 10 pengő-

mön ekkor vettem egy cigarettát. Innen 2 nap gyalog mentünk Jászberénybe, itt a falu szélén a síkságba voltunk körükerítve dróttal, itt 8 nap voltunk, egy éjszakát, három téglán ülve töltöttem el a zuhogó esőbe. 8 nap múlva aztán útba indítottak bennünket, a hír az volt, hogy Debrecenbe megyünk veres katonának, de mikor a vonat Ladányból kiindulva Váradnak tartott, oda volt minden kedvem. Hely nagy bánat fogott el, mikor itt a peterdi állomáson állott a vonatunk. És én csak a vagon ablakán levő rácson nézhettem a falum felé. Végre aztán kiszállottunk Máramarosszigeten és itt elhelyeztek bennünket az előre elkészített, 2 sor szűrös drótos kerítésű lágerbe. Itt töltöttem 13 500-ad magammal éhen, egy szál dohány nélkül, 1945. május 9-ig egy keserves hónapot. Micsoda öröm volt nekünk 1945. május 9-e, a háború befejezésének ünnepe! Azt hittük most már megyünk haza, de örömünk korai volt, mert 1945. május 23-án éjszaka, zuhogó esőbe hajtottak be bennünket a nagy orosz vagonokba és ezen az éjszaka akkor azt gondoltuk, hogy örökre búcsút mondhatunk szülőföldünknek.

8 nap és 8 éjjel szüntelen mindig ment velünk a vonat. Hej, rossz volt ez is, 8 nap bezárva, 83-an voltunk egy vagonba, kétszer kaptunk naponta 3 deci burizst és 40 dkg kenyeret, és 83-an egy veder vizet. El lehet képzelni, hogy majd megdöglöttünk éhen és szomjan az egész úton. Végre a 8. napon, 1945. június elsején megérkeztünk, éhen, szomjan Oroszországba, Zaporos városába. Itt jó dolgunk volt 2 hétig, háromszor kaptunk naponta 1-1 liter sűrű burizst. Innen kikerültünk a Dnyeper partján elhúzó-dó gyár romtakarításához, a 110. lágerbe. Itt dolgoztunk 1945. június 15-től kezdve 1500-an, naponta háromszor kaptunk 7 deci levet. Itt aztán a rossz táplálkozástól legyengülve elkapott a betegség. Először is munka közbe ráesett egy tégl a bal kezem mutatóujjára, mely a körmöt róla teljesen leütötte, az ingem derekából leszakított darabbal bekötöttem, és tovább így dolgoztam. Este aztán bementem az orosz orvosnőhöz, és ez bekente, olyan erős orvossággal, hogy elszédültem. Azután pár nap múlva az összes ruhánk, és bakancsunk elszedték. Kaptunk olyan rossz ruszki ruhát, hogy nekem a fél seggem partja 3 hétig kint lötyögött. Kaptuk a deszkatalpú vászonbakancsot, ebbe kellett dolgozni. Ez aztán tönkretette a lábomat, bal lábam ujjja teljesen meggennyesedett, és teljesen megdagadt. Lábam fején egy nagy vízhólyagforma lett. Ilyen állapotban mentem el a gyengélkedőre, itt aztán úgy megkínzott egy német orvos, hogy soha nem felejttem el. Először is leütötte bal kezem mutatóujjáról a felgyűrődött húst, azután egy vattával nyúlkaált bele, a nyavalya majd kitört. Aztán rátetette bal lábamat egy székre, mint mikor a lovat vasalják, és elkezdte elevenen nyúzni, még csak el sem zsibbasztotta. A poklok összes kínjait kellett kiállanom, de az operáció

mégsem sikerült. 2 nap után megint a fent említett módon megint jól megkínóztak, mikor elengedtek, felfogadtam magamnak, hogy most már nem bánom, ha le kell vágni a lábam, akkor sem darabolatom többet. Ezután elkezdett mindkét lábam dagadni. Észrevettem, hogy nemhogy a dolog, hanem még a mozgás is terhemre van, pár nap múlva elkaptak a policárok, hogy többszöri felszólításra sem dolgoztam. A büntetés ilyen estben az volt, hogy munkaidő után éhen kellett takarodóig dolgozni. Bementünk tehát mink is, és vagy huszónkat előkaptak, és a láger udvarán volt egy olyan vízhűtő gödör, mint a Nyíri-malomba, és az tele volt szénporral. Azt kellett kihányni, én mikor megláttam milyen munka ez, azt mondtam, nem bánom, ha az összes orosz mind egy géppisztollyal jön rám, akkor sem megyek bele, így is csupa genny a lábam, és derékig meg vagyok dagadva. Elmentem jelteni a diszpécsernek, egy pápaszemes zsidónak, az azt mondta, parancs, a parancsot pedig végre kell hajtani, ezután elmentem egy magyar századosi rangba levő lágerkórházi orvoshoz, az, mikor elpanaszoltam neki bajaimat, rám nézett és ezt mondta: „ember, haza akar maga menni? hisz magának csak pár napja van! A szívire megy a vér és megöli, reggel jöjjön a kórházba.” Másnap reggel aztán bementem a lágeri kórházba, itt alaposan megvizsgált az orvos százados és megmondta, hogy az Isten segíthet rajtam, mert orvosság számomra nincs. Itt három napig voltam. 1945. augusztus 5-én bevittek egy nagyobb kórházba. Itt már teljesen tele voltam vízzel, és levegőt is alig tudtam szívni. Sokszor felsóhajtottam, Istenem, ilyen fiatalon rokonaimtól távol, Oroszország vadidegen földjén fogok meghalni. De az Isten megmentett a halál torkából, mert én azt tudom, hogy nem az orosz orvosság kotyvalék mentett meg. Már 1945. szeptemberbe ki voltam a víztől tisztulva, csak néztem keservesen a nagy sovány lábszáram és karom, hova lett a nagy comb és kar? 85 kilóból 58 kila lettem, az orosz burizs és burgundilevél 27 kilát vitt le rólam, persze vele együtt erőmet is elvitte. Hej, most is sokszor belegondolok, de sok embert meg lehetett volna menteni a haláltól egy kicsit jobb kosztal, mert naponta 40 embert tett a halálbrigád örök nyugovásra. Keservesen teltek napjaink, éhesek és nagyon gyengék voltunk. Foglalkozásom: reggel felköttem és a szemétdombról összeszedtem a kolompír haját és egy üres konzervdobozba megfőztem, azután csikket szedtem egész nap.

Az éjszakától féltünk, mint a tűztől, mert annyi poloskát, mint ott volt, a falusi ember el sem tud képzelni, egész éjszakát csak átszundikáltuk, mert ott nyugodtan aludni a nyüzsgő poloskától nem lehetett. Keservesen néztük a lenyugvó napot, ilyenkor mindig eszünkbe jutott hazánk, rokonaink és sokunknak egy otthon hagyott kicsi leányszív.

Nem tehettünk semmit, csak keserves sóhajtásunkat küldtük szeretteinkhez és oly jól esett ott a vadidegenben elbeszélgetni. Nehezen vártuk azt a percet, mikor kinyílik a lágerünk kapuja, és mondhassuk, szabadok vagyunk megint, mehetünk haza, otthon hagyott szeretteinkhez és nem ragyog hátunk megett a ruszki szurony. Végre az is eljött, 1945. szeptember utolsó napján, délután magyar, német, jugoszláv, román nemzeti-ségűeket a lágerudvaron összegyűjtötték és az orosz lágerparancsnok beszédet intézett hozzánk, hogy Sztálinnak köszönhetjük, hogy hazamegyünk és most már bennünket bajtársaknak tekintenek, és el kellett háromszor kiáltani Huri! Huri! Huri! Ezután az orosz őrnagy személyesen kinyitotta a nagy drótkaput, és ő a kapu mellett tisztelegve állott, mi pedig díszmenetbe, őrség nélkül hagytuk el szenvedésünk helyét.

8 napig jöttünk Zaporositól, orosz vagonba, Máramarosszigetig. Itt megijedtünk, mert ugyanabba a lágerbe vittek bennünket, amelyikbe májusba voltunk. De pár nap múlva megörültünk, mert most már magyar vagonokba szálltunk és hazafelé tartottunk. A határnál magyar hadnagy várt bennünket és beszédet intézett hozzánk, itt kaptuk meg az első magyar vacsorát, Csapnál. Vacsora után vonatba ültünk megint és most már Magyarország földjén robogtunk, mily jó érzés volt, magyarul kiabáltak hozzánk, adták a magyar kenyeret, ki-mit tudott. Egész úton azt hallottuk, Szegeden az elosztóba milyen szeretettel fogadnak bennünket, de nekünk nem így sikerült. 1945. október 20-án délelőtt érkeztünk Szegedre, a magyar parancsnokság avval fogadott bennünket, hogy a csaptól elzavartatott és a csaphoz őrt állítatott. Mink persze az őrt arrébb löktük és csak ittunk. Innen aztán még aznap délután útnak indultunk haza, és 1945. október 22-ikén délután 5 órára értem haza.

Most már pedig bezárom szenvedésem leírását, kérem Istent, hogy soha ilyen csapást ne adjon erre a népre. Hanem virágoztassa fel, és legyen újra szép, Nagy Magyarország!

Záró gondolatok

A fentiekben tehát három háborús naplót ismerhettünk meg. A visszaemlékezések közel 90 évet ölelnek fel (1859–1945), egy olyan évszázadot, ahol a haditechnika és a háborúk menete teljesen megváltozott, ahol összességében emberek tíz- és százmilliói haltak meg.

A szárd–francia–osztrák háborúban, amely ugyan egy elszigetelt, de hatalmas véráldozatokkal járó összecsapás volt, az elhunytak aránya a világ népességéhez viszonyítva 0,003%, volt. A nagy háborúban 0,6%, a II. világháborúban pedig már több mint 1,2%. Ez az adatsor jól szemlélteti a végbemenő változásokat, illetve azt, hogy a két világháború már az ellenséges haderők (és hátországbeli társadalmak) teljes felőrését tűzte ki célul.

A naplók meghatározó korszakokon átívelve generációkat kötnek össze, hiszen gyakorlatilag három nemzedéket fednek le. A II. világháborúban harcoló katona édesapja megjárhatta a nagy háború harctereit, míg nagyapja részt vehetett a szárd–francia–osztrák háborúban. Minden visszaemlékezésben hangsúlyos szerepet kap a hit, a hazaszeretet, valamint a kényszerűségből elhagyott család miatti aggodalom. Ezen felül azonban a kötelességtudatból teljesített szolgálat és kitartás is főszerepet kap, csak úgy, mint a reményvesztettség és csalódás. Ezek az életszerű naplók azért is fontosak számunkra, hiszen cenzúra nélkül, a pillanatnyi lelkiállapot függvényében számolnak be olyan eseményekről, melyekkel a történelemkönyvek lapjain találkozunk. A naplók és visszaemlékezések írói feljegyzéseikkel a ma emberéhez is szólnak, korokon átívelő, örök mondanivalókat is tartalmaznak olyan letűnt korszakokból, melyek a nem túl távoli múlt eseményeinek krónikásaivá teszik azok íróit.

Irodalom

BAKÓ Endre

2005 *Parasztköltő a Sárréten*. (Bihari Füzetek, 27.) Berettyóújfalu

BENCZE László

2001 *Solferino*. Budapest

CSARKÓ Imre

2014 Memento mori. Három bihari katona kéziratos naplója az első világháborúból. In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX. 95–170.*

FERGUSON, Niall

2012 *A világ háborúja*. Budapest

HÓMAN Bálint–SZEKFÜ Gyula

1936 *Magyar történet, V. kötet*. Budapest

JACOBI Ágost (szerk.)

1938 *Magyar Műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban*. Budapest

K. SÁNDOR Mária

2008 „*Séta a faluvárosban*” – *Berettyóújfalu egykor és ma*. Berettyóújfalu

PILCH Jenő (szerk.)

1933 *A magyar katona vitézségének ezer éve, 2. kötet*, Budapest

SIPOS Péter

2000 A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzására. *Fons* 7.évf. 1.szám, 171–184.

SZURMAY Sándor (szerk.)

1939 *A magyar gyalogság*. Budapest

WATSON, Alexander

2016 *Acélgyűrű*. Budapest

Imre Csarkó
Battlefield diaries

The collection of Bihari Museum has hand-written war diaries dated from various periods, and similar diaries still can be found also in family heritages. These descriptions can help people of present to get closer to our common past. Bloodsheds often happened in the previous centuries, and many Hungarian soldier lost their lives in battlefields. War diaries presented in this section were written in three different battlefields. The Franco-Austrian War (1859), the First World War (1914-1918) and the Second World War (1939-1945) connect multiple generations, and tell their true stories about suffering, heroism, hardship and persistence.

Imre Csarkó
Tagebücher der Kampfstätten

In der Sammlung des Bihari Museums und in den Schränken von Privatleuten sind handgeschriebene Kriegstagebücher aus verschiedenen Epochen bis heute auffindbar. Diese Beschreibung können die Menschen der Gegenwart zu unserer gemeinsamen Vergangenheit näher bringen. Die vergangenen Jahrhunderte waren reich an stürmischen Zeiten, auf den a Kriegsplätzen vergießen auch ungarische Soldaten ihr Blut. Die in diesem Kapitel publizierten Kriegstagebücher wurden auf drei Kriegsplätzen geschrieben. Der Sardinische Krieg (1859), der Erste Weltkrieg (1914–1918) und der Zweite Weltkrieg (1939–1945) verbinden Generationen, erzählen wahre Geschichte über Leiden, Tapferkeit, Vergeben und Beharrlichkeit.